

ЗАЙЧАРЬ И НЕГОВОТО НАСЕЛЕНИЕ. (Единъ отъ българските предели въ Сърбия).

Сава Ж. Дацовъ
*Периодическо списание на Българското книжовно дружество в Средец, 1884 г.
кн.8, стр.95-109 и кн.9, стр.83-106)*

*„ Доръ езикъ живее,
народъ не умира ”*

I.

На 1876 година нашите едноплеменни братя — Сърби, обявиха война на Турците „за независимост и освобождение на угнетените народи“, но тяхната сила излезе малка срещу азиатския варваринъ. И така Сърбите не можаха да спечелятъ онова, за което се дигнаха и като следствие на тая война за тяхъ бе: че една голяма частъ отъ техните села и три градове, станаха в пленъ на башибозуците и Черкезите. Разоренията и опустошенията по тия места говореха най-красноречиво за „турската цивилизация“, и ако матушка Русия, чрезъ устата на Генералъ Игнатиева, не бе казала на тия башибозуци: „стойте“, то и сърбската столица — историческия Белградъ, щеше да изпита същата участь!

Какъ почна, а какъ се свърши сърбската война, на читателите им е известно, за това азъ и не съмъ мислилъ да разправамъ. Главната ми цель е, да ги запозная по-отблизо съ единъ отъ тия три злочести градове, които имаха злочестината да испитатъ турското безчеловечие, подобно на Баташката участь, — съ този именно градъ който, пълни 7 месеца имаше на гостъе Плевненския защитникъ, Османъ-Паша. Тая война даде възможность на башибозуците, черкезите и последователите на Мойсея да носятъ и да продаватъ изъ цялата Османска империя плячката отъ „Зайчарь-маль“ (т.е. Зайчарска стока), а заплелените и продавани богатства дадоха възможность и на малките деца въ България да узнаятъ, че некаде си въ Сърбия съществува единъ градъ на име — Зайчарь. Но при всичко това, до колкото имахъ случай да видя твърде малцина са онези даже отъ мислящата наша интелегенция, които познаватъ този градъ и неговото население по-отблизо, и при повечето съществува убеждение, че тойзи градъ е чисто сърбски.

Като Българинъ, порасналь и живяль въ тези страни, азъ счетохъ за своя длъжность да опиша, до колкото мога тойзи градъ и неговото население, което е чисто Българско.

На юго-западъ отъ гр. Видинъ на 10 часа далечъ, и 2 часа отъ граничната линия, въ сърбската територия, се намира гр. Зайчарь. Той е расположенъ въ една плодородна равнина, въ ъгъла който е образуванъ отъ реката Малкия Тимокъ —Църна река — при вливанъето си въ реката Големъ Тимокъ, който извира при селото Папжа до гр. Пиротъ. Вливанъето става отъ къмъ източната страна на градътъ, далечъ на 1/4 часъ.

Гр. Зайчарь брои около 3800 — 4000 жители. Съ исклучение на една малка часть власи и твърде малцина преселенци Сърби — търговци, занаятчии, чиновници и офицери, остатъка отъ населението е чисто българско.

Източно отъ градътъ, на единъ часъ далечъ — почти до самата гранична черта, е разположено въ единъ улей селото „Голям Изворъ“ населено исклучително съ българско население, а южно отъ градътъ, тоже на единъ часъ далечъ, се намира селото Гърляна, въ което половината отъ населението съ Власи, а другата половина — Българе. Мирите (землищата) на тези две села се простиратъ до граничната черта.

Отъ кога са заселени тия села на това место, положително не може да се знае; но те непременно съ тука още отъ преди паданъето на последния български царъ Срацимира. Собствено за градътъ Зайчаръ отъ по-старите хора стущалъ съмъ едно предание за населяванието му, и при всичко, че то е просто предание, за любопитството го излагамъ: „Въ старо време въ Видинъ е властвувалъ некой си Саидъ Яшаръ-паша. Той, като обикалялъ единъ пътъ тия места, харесълъ ъгъла който образуватъ двата Тимока — сиречъ местността, връхъ която е расположенъ нинъшни Зайчаръ и му скимнало да направи чифликъ. Местността е била, а и сега е доста, романтическа; всичките условия съ били сгодни за порядъченъ чифликъ, и силната турска мощъ по него време — казала и сторила намерението си. Имайки въ расположение раята, въ едно мигновение изникнали като гъби: конаци, воденици, къшкови, градини, лозя и пр. Въ началото чифлика билъ обработванъ отъ близоседните села; но Саидъ-Яшаръ като не се задоволявалъ съ малката тяхна работа, и като е желаялъ да черпи по-много богатства, той — казватъ — е преселилъ отъ тетевенските колибари около 20 — 30 семейства, на които, като възложилъ обработванъето на чифлика, и билъ опростилъ всичките повинности спрямо държавата.

Отъ техъ лека-полека се умножавало населението, като при това, се доселявали, както изъ с. Големъ Изворъ и Гърляна, така също и отъ другите села изъ Видинското окръжие, и тъй се образувало село, което въ честь на основателя му го нарекли: „Саид-шаръ”, а по-насетне се променило само по себе си на: „Зайчаръ”. Въ подлисника на в. „Видовъ-Данъ” въ Сърбия отъ 1876 год., при описанъето на едно проившествие въ Зайчаръ между либовникъ и либовница, д-ръ Мачай говори за следното предание; и до колкото си припомнямъ, той казва, че името на пашата било „Цайцаръ” а не Саидъ-Яшаръ.

Големъ се казва за различие отъ селцето: Малки Извор (Извор-махала), въ Кулска околия, на Видинското окръжие, расположено току до граничната линия. Жителите на това селце при определението граничната черта въ 1833 год. заради имуществата си, пресичели и оставали въ Турция, предпочели да се преселятъ въ Голямъ Изворъ на това место, което като новозаселено отъ техъ, нарекли Малки Изворъ. (Ж.В.: това което Дацов не казва е че до Тетевен има с.Голям Извор, което показва откъде са дошли българите в Зайчар. Селището Зайчар е споменато в данъчен регистър още в 1466 г. Вероятно е обезлюдено по време на Австро-турските войни от края на XVII – началото на XVIII в. и после е заселено от Саид-Яшар паша, както казва преданието, смятам отговаря изцяло на истината!)

За доказателство на това казватъ, че каменната воденица, която и сега съществува, е останжала отъ него време.

Ако гледа човекъ на самата романтическа местность, която прохождатъ двете реки, както и на самата воденица, която съществува и днесъ въ града, до самото окръжно управление, то безсъмнено е, че тукъ е билъ действително пашовски чифликъ; още повече, че при присъединението тоя край на Сърбия въ 1833 год., самъ князь Милошъ е купилъ, както водениците така и другите мюлкове отъ Турците, и почти до 1839 год., съ съществували къшковете и конаците.

Воденицата е забележителна по своята постройка, и тя сочи да е построена преди повече отъ 200 години.

При всичко, че преданието казва, заселяванъето на г. Зайчаръ е станало чрезъ чифлика на Саидъ-Яшаръ-паша, което не ще да е било по-рано отъ 200 години, но и пакъ на това место съ живелии Българе преди заселяванието на Тетевенците; за това нещо свидетелствува местността, намираща се северо-источно отъ градътъ, на 2 километра далечъ, називаема „Селище”, за което съществува тоже предание, че хората, които съ живели въ него, съ се пренесли въ чифлика.

Прочее, ако някой по-опитенъ по тая часть би изучилъ тия места по-подробно, уверенъ съмъ, че той ще доде до положително заключение, че Зайчарченете, Изворченете, Кулчанете, Бойниченете и още няколко села въ Кулската околия не се различаватъ въ нищо почти, и принадлежътъ на една и съща клонка отъ общото стебло на Българете; а пъкъ Гърлянченете, Раковиченете и гражданете въ Видинъ, на друга такава клонка, защото те се различаватъ отъ първите само въ говорътъ а особено въ произношението, следователно, едните и другите съ чисти Българе, и живеятъ въ тия места отъ незапамтени времена.

До 1833 год. тия места съ съставляли часть отъ Видинското окръжие, а отъ тогава съ присъединени на Сърбия. На присъединението на г.Зайчаръ къмъ Сърбия, е повлияло твърде много идването на руский комисаръ Коцебу за граничния въпросъ. Той е пристигналъ изъ Букурещъ въ тоя градъ, тогава село, веднага следъ станалото сражение на 27 априлий 1833 г. помежду Турците и населението, което, за да възстане срещу тяхъ, е било възбудено отъ новото наложено даждие връхъ добитъка. Въ това сражение съ участвували и жените даже, и зверствата на Турците комисарътъ е видель лично; така щото, скърбните впечатления, които го преобладали въ тая минута, припомогнали на честъта на князь Милоша, понеже, вследствие донесението на същия комисаръ, руския посланикъ въ Цариградъ А. П. Бутеневъ на 25 май 1833 год. е настояль най-енергически предъ Реисъ Ефенди, великий везиръ, и е успель да убеди Турците да отстъпятъ и него на Сърбия, споредъ хятишерифа отъ 1830 год., съ които се даватъ на Сърбия шестъте окръжия.

Преди да влезне въ сърбската територия, Зайчаръ е билъ обикновенно село, и въ него отъ турските власти е стояль само единъ субашъ (полицейски начаник); но хитрините на князь Милоша са били извънредни, и той веднага го назначилъ за окръженъ градъ.

Може би случайно, но във всеки случай не безъ цель князь Милошъ е назначилъ именно Зайчаръ, заселенъ съ Българе, за окръженъ градъ, който въ това време е билъ толкова малкъ, щото по-можеше да не последватъ негодуванията на другите села, поголеми съ населението си; прочее, за прекращение на тия недоволствия турските свирепства, отсамъ граничната линия, съ повлияли твърде много за увеличението жителството на новия градъ Зайчаръ; защото, множество Българе съ жени, деца и пр. съ бегали въ съседната свободна земя. На това съ припомогнали и многобройните сърбски пропаганди, които съ подбутвали населението въ България къмъ бягство въ свободна Сърбия, гдето е немало съсипителните даждия и турските свирепства; а отъ това, условията за окръженъ градъ са постигнати.

Като въ окръженъ градъ, въ Зайчаръ се намиратъ всичките административни, съдебни и военни власти; мъжко и женско основно училище съ по 4 отделения и една реална гимназия съ 4 класа.

Има и черква която е правена следъ присъединението му къмъ Сърбия, а отъ духовните власти се намира единъ протоерей, зависящъ отъ Неготинския архиерей.

Окръжието му, което се зове „Църно-речко" отъ името на реката Църна река (Малки Тимокъ), се състои отъ градътъ Зайчаръ, градецътъ Болъвац и 43 села.

Населението въ целото окръжие е на число около 55 000. Отъ тяхъ около 7 500 души съ Българе, 22 000 души Власи, а остатъка Сърбе и твърде малко Цигани.

Въ градътъ и двете села живеятъ Българите, въ 22 села живеятъ Власите, а въ другите живеятъ Сърби. Циганите живеятъ распиляни тукъ-тамъ по селата.

Главното занятие на населението въ целото окръжие е земледелието и скотовъдството. Съ земледелие се занимаътъ повече отъ тие, които съ заселени възъ р. Тимокъ, а съ скотовъдство тия, които живеятъ въ вжтрешността, въ планинските места. Понеже цельта ми е да опиша само българското население въ това окръжие, за

това азъ се ограничавамъ въ по-обширното описание на целото окръжие, но мимоходъмъ ще прибавя следующето: Църноречкото окръжие се граничи отъ южна страна съ Княжевачкото окръжие, отъ западна съ Кюприйското и Пожареевачкото, отъ северната съ Краинското (Неготинското), а отъ южна съ Княжество България, а именно: съ Видинското окръжие. На дълъжъ и на преко то има 10 — 15 часа разстояние, и е разделено на две околии — Зайчарска и Болъевачка.

Целото окръжие е почти хълместо, по-забележителните хълмове съ следующите: Ртанъ, Малйник, Мйкул, Сисевац, Брезовица, Беляннца, Църни Врхъ Столъ, Кршъ, Дели-Йованъ и Црни и Голи-врхъ отъ западна и северо-западна страна; Тунжница и Вршка Чука, а отъ южна (последнята е на границата и половината е наша, а половината сърбска); освенъ техъ има още следующите по-малки: „Малка-чука, „Големите и малките Лозища”, „Краварникъ”, Рудина, Локва, Копита, Оштрелъ, 'Обла, Лободаръ, Горунье, Шашкинъ делъ, Вучопадъ, Стенье, Коловратъ, „Косица", Осмакъ, Устриковацъ, Иречйца, „Лесйще и пр.

Отъ къмъ северо-западната страна на градътъ, идеща къмъ с. Ннколичово, има две доста големи могили, които се именуваът: Попова могила и Радоюва могила.

Освенъ р. Големия Тимокъ, който тече къмъ източна страна, и прави границата на Сърбия съ България, отъ с. Големъ Изворъ, до вливането му въ р. Дунавъ, при селото влашка Раковица, въ Видинското окръжие, въ Църноречкото окръжие извираът и се вливатъ въ Големия Тимокъ следующите рекички: Църна Река или малкия Тимокъ, Николичевската, Ръготската, Злотската и Брестовската, Мировица, Аврамица и Малка Шашка. Тия последните две извираът въ полите на Вършка Чука, до нашата граница, а всичките първи извираът въ вътрешността на окръжието. Действителната полза отъ техъ за населението е, те движътъ многобройни воденици и тъпавици, и служатъ за поливане на многото градини.

Отъ полетата (равнищата) по-забележителни съ: Тимочкото поле ири Зайчаръ, широко 2 и 1/3 и дълго 3 и 1/2 часа, и Вражогрънско-Ръготското, дълго около 1 а широко 1/2 до 3/4 часа; по-малки отъ техъ са: Борското, Ерското и Дългото поле.

Отъ къмъ лесовете, въ сравнение съ другите окръжия въ Сърбия, Църноречкото окръжие твърде неможе да се похвали; но въ сравнение съ нашите крайдунавски окръжия, то е много богато на гора.

Отъ къмъ рудите, това окръжие е доста богато; те стоаът непокътнати и до тозъ часъ. До сега съ изнамерени следующите рудни места: Въ с. Криволь северо-западно отъ градътъ на 5 часа далечъ е намерено: оловна и медна руда, и кристализиранъ гипсъ, въ Църни връхъ — медна руда. Въ с. Криви-вир, на местото Сувая, на 10 часа на западъ отъ градътъ има въглененъ лигнитъ;

Въ реките: Малки Тимокъ, Оштрелската и Слатинската има злато въ трахитъ-туфъ; въ с. Вражогрънецъ има злато въ пясъка и по брега и въ реката; въ с. Ръготина се намира калцедонъ, а въ реките му е премивано некогажъ злато.

Въ с. Вала-конье, на 5 часа на западъ отъ градътъ, на местото „Червенъ брегъ”, има гипсъ и симпуръ. (Баронъ Хердеръ е намерилъ на това место следи, които доказваът, че тука некога е копано желязо.)

Въ с. Шарбановацъ, на 4 часа на западъ отъ градътъ, има кристализиранъ гипсъ.

Въ село Злотъ, на 6 часа на западъ отъ градътъ, има желязна руда. Въ с. Лаково, въ полите на „Ртанъ", на 8 часа на западъ отъ градътъ, има купища отъ згура отъ старовременните пещи и види се Баронъ Хердеръ заключава, че тука е топено сребро. Въ с. Боръ, на северо-западъ отъ градътъ на 5 часа далечъ, има: медна, желязна, сребърна, даже и златна руда. Английската компания, която има концесия за рудокопите въ Майданъ-пекъ, въ Сърбия, е правила изледвания на това место. При селото Ябланица, на лявата страна отъ Малкия Тимокъ, се намираът остатъци отъ

желязна згура. Тука съществува и единъ „Язъ” около 400 метра дълъгъ, който некогажъ е отбивалъ водата къмъ едно место, та е образувалъ „водоскокъ”; сега на това место съ израсли големи брестове и положително не се знае местото, отъ гдето е копано железото.

При селото Брестовецъ, отъ долу минералните бани, Баронъ Хердеръ е намерилъ железна руда — само че въ малъкъ размеръ. Въ полите на Вършка Чука сега се раскопаватъ каменни въглища; а така също и на западна страна отъ градътъ, на 1 часъ далечъ, при с. Звезданъ, се копаятъ дървени въглища (блатни въглища), които употребяватъ най-много за печене тухли.

Освенъ тия, при селата Брестовецъ и Ръготина има камъкъ който може да се употреби за брусове.

И минералните води въ това окръжие изобилствуватъ, нъ отъ всичките тия, които стоятъ както ги е създалъ дядо Господъ, азъ щъ споменъ само за „Брестовачката баня”. Тая баня се намира на северо-западната страна на 4 часа далечъ отъ градътъ. Въ нея има 7 — 8 извора и топлотата въ едни е 28 гр., а въ други до 34 гр. Тя съдържа симпуроводородъ (H₂S), варно-симпурова солъ (Ca SO₄) железистъ оксидъ (Fe₂O₃) и горчица солъ (Mg, SO₄).

Баните — изворите съ направени отъ средна ръка, а съществуватъ и няколко помещения за посетителите, които съ правителственни, както и баните, и се отдаватъ подъ наемъ на частни лица.

Въ своето списание „Кнежевине Србие” М. Миликевичъ казва, че въ Църнорчкото окръжие съществуватъ по-много остатъци отъ древни крепости, нежели въ цела Шумадия, и въ това окръжие той изчислява 15 такива крепости. Отъ всичките тия, азъ щъ споменъ само за по-забележителните: Гъмзйградъ - 2 часа на западъ отъ гр. Зайчаръ, край реката Малки Тимокъ. Тая крепостъ е почти срутена. Тя е доста голема и е остатъкъ отъ римските времена. Тя се намира въ една падина, — нещо протнвоположно на другите крепости, които обикновенно са правени по канарите. Стените и съ дебели около 3 и 1/3 метра и образуватъ четвороъгълъ. На всеки единъ ъгълъ има по една кръгла кула, а на всека една страна има по неколко такива, така щото, всичките съ 18 кули. Зидовете, стените — не съ твърде високи, а като че и отъ началото не съ били по-високи. Около нея е имало и други кули, но те съ срутени на равно съ земята. Гъмзйградъ сочи да е билъ най-яката крепостъ въ целото окръжио, и като че е билъ главата на всички.

Костолецъ, е крепостъ на 1/2 часъ на истокъ отъ градътъ, на р.Тимокъ. До сега нищо извънредно не се знае за него, а въ настояще време той се раскопава отъ притяжателя на местото и се оказва едно огромно здание, стените на което съ запазени на места до 3 метра високи. Изъ тая раскопана кула има подземни ходници, конто слизатъ до въ реката Тимокъ, а въ посоката къмъ с. Големъ Изворъ, има крушумени водопроводи. Тая крепостъ е дело римско. Стените, които съ опасвали кулата, както и множество други здания на около, съ срутени до земята.

На върха на Вършка Чука е съществувала малка крепостъ, на която името, както и съзиданъето и` съ неизвестни. Всичките други крепости съ малозначнтелни и съ описани на късо, поради което за излишно считамъ да ги привеждамъ; прочее, като споменахъ за Гъмзйградъ и Костолецъ главната ми цель беше да кажа за едно предание, което съмъ чувалъ отъ Българите въ тия места, касателно тезе крепости:

„Некоги били двама братя и две сестри: Гъмзо, Коста, Кула и Вида. Като немогли да живеятъ въ едно, те съ разделиле и решнли всеки отъ техъ да си направи по единъ градъ, и така: Гъмзо направилъ — Гъмзйград, Косто — Костолецъ, Кула — Кула (градеца Кула — Адлие) а Вида, която била най-млада, но най-хитра, направила

Видинъ, и по тоя начинъ се основали тия крепости”. Преданието говори още за събитията, презъ които съ преминъли тези крепости.

Отъ многото църкви отъ древните времена, са уцеляли само две, едната въ „Лозица”, а втората въ с. „Ябланица”, западно отъ градътъ на 7 часа далечъ близо до градеца Болъевацъ. Въ църквата въ с. Ябланица съ намерени две книжки. Въ едната е „Епистолия Господня”, за която се приказва че е паднала отъ небото „въ лето 1745 въ светия градъ Иерусалиимъ”. Тя е цела, и г-нь Миличевичъ, казва: че редакцията е сърбска, само тукъ-тамъ се замита на български языкъ. Освенъ Епнстолията, тая книжка съдържа и някои молитви, които съ четътъ на болните, а на края словото и повестъта на св. Ивана Златоуста, какъ петъ жени погубие всичкий светъ; отъ това слово е остапалъ само единъ листъ.

Другата книжка е по-малка и тя съдържа: „Слава егда напиют у славу”, която е писана отъ некой си Радосавъ Радоювичъ въ 1774 г. въ единъ манастиръ, неизвестенъ кой.

Славата съдържа 18 параграфа, и ако споменахъ за тези две книжки, то е че 14-и параграфъ отъ тая слава гласи тѣй: „Во славу и похвалу четири звезди просиявши во носледная времена во сѣрбской и болгарской земли: Илариона Мегленскаго, Иоакимя Осоговскаго, Йоана Рилскаго, Прохора Пшинскаго, Петра Коришкаго, и Иоаникия девическаго чудотворца”.

Славата се свършва съ Помилуй имя боже и пр. . . . н Богородице дево, радуй ся. . . Въ заключеніе, за Църно-речкото окръжие искамъ да кажа че то се слави въ Сърбската История, защото въ него се родилъ прочутия юнакъ „Айдукъ Велко”. Освенъ многото особни списания и биографии на този юнакъ и за неговите чудесни героически подвизи, въ Кара-Георгиевото въстание 1804 — 1813 год. съ Турците, и г-нь Миличевичъ въ своето списание „Княжевина Сърбия” стр. 889 описва твърде пространно биографията му. Средъ тия списания, той е роденъ въ с. „Леновацъ” (Леново) на 3 часа юго-западно отъ гр. Зайчаръ, и е отъ сърбско происхождение! - Любопытство на читателя може да се удовлетвори, ако прочете това описание за хайдукъ Велка и за брата му въ поменатата книга отъ г-на Миличевича. Но преди това нека прочете стр. 92 на книжка V и VI отъ Периодичното Списание отъ 1872, въ което ще види противоположностіе на фактите. Сърбските писатели отказватъ Българското происхождение на тойзи герой, безъ да взиматъ въ внимание и самата Хайдукъ-Велкова песень, която и самите сърби при богатата си поезия, пеятъ безъ изменение на българския езикъ, и която говори въ полза на българското Хайдутъ-Велково происхождение.

II.

Подиръ късото описание на целото окръжие въ отношение: географическо, археологическо, геологическо и пр., съ което се поотдалечихъ малко отъ въпросътъ, азъ ето пристѣпямъ къмъ оправдание мотото: „доръ езикъ жпвее, народъ не умира.”

Тъкмо петдесетъ години вече се е изменили, отъ когато населението на Зайчаръ и на околността му се намерватъ подъ сърбска власть; и, при всичко, че сърбския языкъ е наложенъ исклучително да го учатъ чедата на поменатото население, това последното и дори до тозъ часъ не е престанало да мисли и да говори на майчиния си языкъ — чисто български. Разбира се отъ само себе си, че както языкътъ така и народните си обичаи и нрави си е спазило както другите му братя на вътре въ България, макаръ че е обиколень околорьсть отъ сърбски и влашки элементъ!.. Зайчарчене говорятъ даже по-добрь български отъ Видинчене.

За примеръ: Виденеца казва: „Я (х)одимъ по него”. Същото казва Зайчарченина : „Ась оди по него”. Въ Видин: „Я го тражимъ целъ день”. Въ Зайчаръ: „Ась го търса цялъ день”. Въ Видин: „Оди вамъ” въ Зайчаръ „Ела насамъ”. Въ Видин „Очешъ ли да идеме”, въ Зайчаръ „Щешъ ли да идемъ”. Въ Видин „очемъ” – ед.ч., въ Зайчаръ: „Щъ” – ед.ч. Въ Видинъ „играемъ, учимъ, свиримъ” – ед.ч., въ Зайчаръ „Играиъ, учиъ, свиривъ”. Въ Видинъ „онъ нече”, въ Зайчаръ „той неще”.

Грешките на Зайчарчените се забележаватъ въ стилистиката, на причината съ сърбските училища и нуждата да си служатъ по всичките си търговски и писменни работи, съ сърбския езикъ; тъй като, — както казахъ, отъ българската книга, те нематъ абсолютно никакво понятие. Българския езикъ тамъ се говори: изъ улиците, дюкените, кръчмите, домовете, даже и въ училището, и въ общинския съдъ, градския съветъ.

Единъ непознатъ и далеченъ патникъ ако се намери случайно въ училищния дворъ или въ предверието и вътре въ заседанието на общинския съдъ, той ще си въобрази, че се намира некаде въ България. Въ общинския съдъ, разискванията ставатъ на Български езикъ. Председателя (кмета) отваря заседанието съ български думи; изслушванията на свидетелите, отговорете и пренията, съобщението на пресъдите — всичко това съ малки исключения става преимущественно на български езикъ. Само вписванието присъдите въ протоколите става на сърбския (официяленъ) езикъ, и по тая причина деловодителтъ треба да има добро понятие и отъ двата езика.

При тия Българе този пътникъ ще чуе единъ юридически терминъ ; те казватъ на общинския съдъ, който се зове и „примирителни съдъ – къща”. Напр. „Плати ми дължината, да та не водиъ, на „къщата” — казва заемодавеца на длъжникътъ си.

Ученниците въ училищата и въ училищния дворъ говорятъ сърбски, до колкото са научили, само въ присъствието на учителя, но щомъ се видятъ освободени отъ неговото присъствие, въпреки старанията му, веднага дигатъ шумъ и глъчка на български. Това го правятъ не само малките деца въ основните училища, но даже и ония въ IV класъ въ реалното училище. Забележителното е, че сърбските деца, за да могатъ да другарува съ болшинството на съучениците си, са принудени да се научатъ на български.

Ученичките, показватъ презъ периодата на ученъето по-голема угода на учителките си. Защото презъ всичкото това време говорели помежду си сърбски, но забележителното е, че щом, излезнатъ изъ училището, въ по-нататъшния животъ все пакъ мъчно имъ е да напуснатъ майчиния си езикъ, ами пакъ започватъ да си говорятъ български. Станали майки, те на рожбата си пеятъ: „Доди съньо отъ горица, та го фанй за ръчйца и пр. и „нани, иани, наненце”.

Въ случай че некая отъ другарките имъ по някои съображения занася и неще да говори българско, те и се присмиватъ като и прилягатъ едно: „копривата станала господя" (госпожа).

Мисля, че отъ това всеки ще се убеди, какъвъ главния стълбъ на българския езикъ, съ същите тия ученички, които презъ ученическия животъ не обичатъ да говорятъ помежду-си само на сърбски. А на техъ отдавамъ всичко, защото до като те се отнасятъ съ присмевъ къмъ ония техни еднородки, които обичатъ да се занасятъ, до тогава българското чувство и езикъ нема да се забрави при тия Българе.

Това, което казватъ за гражданете и гражданките, се отнася и за селяните и селянките въ Изворъ и Гърляна, съ тая разлика че тамъ българския езикъ се запазва много по-добре.

И техните деца (мъжките), задължително треба да свършатъ 3 год. курсъ на основното сърбско училище, и да научатъ сърбски езикъ, но като излезнатъ изъ училището, те почти го забравягъ. Те даже едва ли го и научватъ, а по тая причина, а и, защото са по-отдалечени и отъ сърбските съприкосновения, те говорятъ въ много отношения по-правилно, отъ гражданите.

Въ заключение по тоя въпросъ, бихъ попиталъ: понеже тия Българе нематъ възможность да учатъ правилата на българския езикъ, а по тая причина и всичко писано, касателно нашето племе, за тяхъ е недостъпно — то, до кога ли ще запазятъ българския езикъ и народность? И, да ли да поверваме, че и те ще могатъ да станатъ въ единъ прекрасенъ день „чисти старо-сърбианци“?

III.

По-напредъ казахъ, че освенъ езикътъ, тези наши еднородци са си запазили дори и до тозъ часъ старите Български обичаи. За оправдание прочее на думите си азъ ето пристъпямъ къмъ описанието имъ, при което за не лишно считамъ да припомнимъ и това обстоятелство, че събитията въ всеко едно отношение презъ които е минавалъ и минава единъ народъ, са влияли и влияеть твърде много върхъ неговите обичаи. По тая причина не са могли да направятъ изключение и тези наши еднородци, които, както казахме, живеятъ къмто половинъ столетие политически животъ подъ власъта на единъ въ много отношения близъкъ и сродственъ на насъ народъ, но ипакъ, те са могли да устоятъ твърде много на онова, което си е чисто Българско.

Това обстоятелство треба да се вземе добре въ внимание при сравниението на обичаите на тия наши еднородци въ Сърбия съ тези въ България.

Обичаите са следующите :

“Василь” — (Нова година) — Тоя день се посреща съ единъ целъ редъ церемонии и тържества. Срещо тоя день, при захожданъето на слънцето, момите изъ всека една махала, както въ градътъ Зайчаръ, така и въ двете села се събиратъ на купъ при единъ геранъ (кладенецъ). Една отъ тяхъ донася бяло котленце, което напълнява съ вода, и въ което гуждатъ (слагат) още 2 — 3 кривачи (шепи) ечемикъ. Следъ това почнуватъ да пеятъ песни. На песните се събиратъ и млади булки и момци, и като се събератъ повече, тогава всички при едни припеви спускатъ — който обича — единъ следъ други пръстенъ въ котлето. Като напускатъ всички пръстените си, а това се продължава почти до 10 — 11 часа презъ нощъта, тогава, оставатъ котлето съ пръстените да преношува на чисто место. При разотиванието, всеки момъкъ и мома взематъ по малко отъ ечемикътъ и при отиванието у дома си, преди да влезнатъ въ къщата, отиватъ при дръвника и разварлатъ ечемика върхъ дървета въ видъ на сеянье като изговарятъ: „аз сехъ ечемикъ, който е мои — или моя — да доде ноцеска да жънемъ, и когото сънували презъ нощъта, съ тогова или съ тая щели да се оженятъ!“

На сутрента, преди да изгрее слъцето, всичките, които са спускали пръстенътъ си въ котлето, дохаждатъ на сащото место, взематъ котлето, при което турятъ едно дете „изтърсаче“ — сиречъ което е последньо родено отъ майката. То си туря ръката въ котлето и взема единъ пръстенъ, който държи до като испее припевътъ и следъ това, детето изважда пръстенътъ на вѣнъ отъ котлето, и притежателътъ му, който е внимавалъ на припевътъ, взема го отъ него, съ засмено или навъсено лице. Припевите съ твърде любопитни, те съдържатъ обикновенно прорицания: За щастieto и нещастieto презъ годината; за оженвание съ хубавъ момъкъ или хубава мома, богата, вредна (сърбизъм т.е. примерна, добра) и пр., и споредъ припевътъ на издадения пръстенъ те верватъ за сполуката въ това предприятие презъ годината. Песанъта се продължава до като се неизвадятъ всичките пръстени изъ котлето, а изобщо на тая церемония казватъ „пеияние на пръстенъ“.

Освенъ пръстенътъ и ечемикътъ на вечеръта оставятъ още и първия залагъ отъ вечерата, който гуждатъ (поставят) подъ възглавницата заедно съ десния чипикъ и гребенътъ, — тоже съ целъ, да сънуватъ “урисания” или “урисаната”.

Любопитен е еданъ „Календаръ“ който правятъ някои отъ земеделците на вечерта срещу Василь. Той става така: Взематъ една по-голема глава лукъ (кромить), пресичатъ я на половина изъ ней изваждатъ 12 еднакви черепчета — за 12-те месеца. Очистватъ вътрешната ципица въ черпчето и ги нареждатъ връсь една дъска, поредъ както са месеците, като почнуватъ отъ: „гулям сечко, малки сечко, баба марта... и т.н. до декемврий; взематъ следъ това една до две лъжици, дребно скълцана соль и я разделятъ па 12 равни части, които турватъ въ всеко едно черепче. Така натъкменото, се оставя на запазено место да пренощува, и на сутрента домакинътъ го преглежда. Споредъ количеството на водата, отъ растопената соль, въ това или онова черепче, домакинътъ знае кой месецъ презъ годината ще бъде повече дъждовенъ; отъ това той прави разчетъ за плодородието или не, презъ годината. Той твърдо верва въ това, но много често бива излъганъ.

На сутрента ходятъ децата да сурвакатъ.

На “Богоявление” — („водици”) си миятъ иконите, а на втория день — Иваиовъ день съществува обичай да се къпятъ — поливатъ. Момите поливатъ момците изъ улиците, и тия техъ; освен това събиратъ сено неколко души момци около гераните, и който мине край техъ излагатъ го на наддавание: единъ дава 5 оки вино да го окъпятъ, другъ дава 10 оки, да не го къпятъ и т.н. до като иаи-сетне, споредъ обещаното количество, или го освобождаваха, или не го освобождаватъ и го окъпватъ. (Ж.В.: това е типичен ирански и тохарски обичай! Явно останало отъ прабългарите!)

На “Тудуровъ день” припускатъ коньете.

На „Благовестъ” — (Благовещение) се празнува за змиите,. Срещо него день, вечерта едно дете отъ домашните взема железния ашовъ и машите и тракайки съ машите по ашова ходи изъ всичките стаи въ къщата, изъ всичките кошари по двора и по градината, като вика непрекъснато : „бягайте змии и гущере че е заранъ Благовестъ” — (съ това мислятъ че уплашватъ змиите и гущерите. Това същото се прави на вечерта срещу „Св. Еремия”.

Въ деньтъ на “Благовещение” жените не се решатъ и не си уплитатъ косите, защото верватъ, че презъ летото, като ходятъ ио полето, ще имъ се уплитатъ змии на главата!

На Лазаровата събота, ходятъ изъ къща въ къща, на купъ по неколко малки момичета, облечени въ най-хубавата си „премяна”, и пеятъ песни за Лазара и въобще за благополучието на домакинството въ къщата. Техъ викатъ “Лазарници”, и ги даруватъ съ пари и бели яйца.

За “Великъ-день” се правятъ червени яйца, както въобще при всичките християни, а на „Гергевъ-день” се пече агне. Въ тоя день скотоводците — особено овчарете, правятъ единъ цель редъ церемонии, като месятъ и неколко туртички (питки), които на сутрента овчарътъ търкаля помежду овците. Въ потънкостите на тия церемонии се употребява и цветето „Гергевка”. Въ тоя день се теглятъ и на кантаръ.

Св. Илия се празнува като богъ на гръмовете. Приказватъ, че св. Илия не знае, кога е неговия день, а ако беше знаялъ, то щель билъ да запали светътъ. Та затова казватъ, че ставатъ най-големите гръмотевици около неговия день.

Като жертва вижда се, въ него день колятъ най-дъртия петель отъ помежду кокошките.

Съ едно извънредно благоговение се празнува св. Мария — (опърлия) — сестра на св. Илия. За нея приказватъ, че отъ скърбъ гдето изгубила брата си, тя е така отмъстителна, щото ако некой се осмели да работи нещо по полето, тя запалва работата му чрезъ светкавиците. Това суеверие е толкова силно, щото пороите и дъждовете често пъти преспокойно завличатъ всичките снопи по нивите въ него день, и земеделеца не се решава да отиде да ги спаси!

„Каква полза, казва той — „ако ги отърва, св. Мария ще ги запали!”

Предъ „Коледа” на „Бъдни-день” ходятъ изъ къща въ къща.

по 7 — 8 момчета на купъ и пеятъ една песенъ, която почва тъй:

“О коледо, мой коледо!

Добри сме ти гостъе дошле

Добри гостъе колеждане и пр”.

Тамъ казватъ „колеждане”, и ги даруватъ съ краваи.

Едннъ отъ техъ не пее, и неговата длъжностъ е да събира краваите въ една обща торба, та затова го зоватъ съ не тъй приятното име “магаре”.

Въ всека къща вечерта срещу коледа, се кадътъ съ темянь положените на трапезата ястия. На трапезата треба непременно да има: орехи, джурканъ бобъ, чесанъ, печени бели тикви, кукурузъ и др. постни ястиета.

Отъ орехите оставатъ 9 парчета и се съхраняватъ като церъ за някои болести; кукурузътъ и тиквите имали некаква целъ за плодородието, а чесанътъ билъ предпазително средство отъ „Караконджата”. По тая причина нанизватъ на конецъ по неколко чесанчета и ги връзватъ на децата около шията та ги носятъ докато изминатъ “мръсните дни” — отъ коледа до водици (Богоявление), за да не ги изяде Караконджо. По-старите носятъ чесанътъ по джобовете; презъ тия дни и твърде не ходятъ ношя.

На Коледа се пече прасе и гърми преъ целъ день съ пушки; а презъ деньтъ ходятъ 3-4 момчета ученици, изъ къща въ къща, та пеятъ:

„Воспевайте людие, Христосъ родилъ ся намъ и пр.”.

Те предетавляватъ тримата царъе — поклонници и четвъртия е царъ Иродъ. Техъ даруватъ съ пари. Въ деньтъ на Коледа, когато се гощаватъ и пируватъ, намира се некой по-сладкодумникъ да изговори коледпата наздравица; тя е така:

“Добра стана стану'ва(х)ме, добра пъта пътува(х)ме, кални друми преоди(х)ме, темни нощи премйна(х)ме, саде (х)оди(х)ме, саде би добре; тука додоо(х)ме тука у нашия г-нъ (името на домакинътъ) намере(х)ме го божя' царска трапеза, на ястия и на питие. Той съ надеяше, за добри гости коледице, и ние му въ тие добри часове дофтаса(х)ме; че му малко попя(х)ме, че го малко повеселе(х)ме, и той би е самси весель, че си скочи отъ трапеза, че засека бели ръкаве, че надърдза златни скутуве, че ни даде добра дарба, добра дарба ведро вино, на виното препранъ месалъ, на месала превитъ кравай, на кравай, жълта бяла еребичка, обредена, обречена, нам наречена. Той намъ това далъ, нему Господъ още дващъ помагалъ. И още му Господъ даде добри, чес(т)ни синове, добри чес(т)ни дъщери, че го старосватеха, че го старокуме(х)а, на девято село, на десято село, на врани конъе, на синъи седла, на позлатени стремни. Той са носи и подноси като мря'на риба по дълбина, като соколъ по висина, като славей съ ясенъ гласъ по зелена гора. Още му Господъ даде криво ралце и босилкова копралка, че разора, че раскопа дълга нивнца. На дългата нивица купи са претурятъ на малката нивица кръс(т)ци са преклаждатъ; на малката нивица на края крушка, на крушката люлка, во люлката момчець като златенъ Божий кръстець; на рамо му кованъ кривакъ, на плещи му янджици съсъ тънки игли писани. Баща му го кара, по високи гори, по дълбоки долове, овцете да пази, козите да бръсти (да пасе); а той си бяга по топли зимници, по чернооки момици, като баща му на млади години. Това дукато ако бъде рязано — рязани му кошаре, ако бъде червено — червени му кобили, ако бъде бяло — бяли му овчици, ако пък бъде сребарно — сребро му са да Богъ дадало и ковали презъ прага, като ледъ на Ивановъ день. Здравичка съ васъ да пийна ась”.

Освенъ тие всеобщи празници и обичаи, Българете въ тия места иматъ още единъ празникъ презъ годината. Той се именува „светецъ”. Всека една къща има по единъ светець, отъ празниците въ календарътъ. (Ж.В.: Явно под събско влияние, наподобява сръбската „слава”)

Най-много, и почти преимущественно се празнува „св. Никола чудотворец“ на (6 Декемврий). Според редът на празнуването му, вижда се, че те го имат като защитник на домохозяните, като помагач в всичките предприятия и още като представител и предъ Бога, затова и с едно особено благоговение произнасят името му и всячески се стараят да го отпразднуват, да го посрещнат и изпратят, колкото е възможно по-гържественно.

Понеже най-много празнуват св. Николая, то азъ ще опиша редът и церемониите само за него; а отъ това описание, читателите ще могат да си съставятъ понятие и за другите.

Отъ три — четири дена, предъ св. Николая, въ къщата се чисти, растребя, мие, пере, месятъ се и пекътъ хлебовете, принася се риба, оризъ, дървено масло, воцени свещи, чисти се и се вари жито и т. н.

Понеже св. Никола е билъ мореплавателъ и защитникъ на мореплаването, както и всичките му чудотворения са станали по вода, то те верватъ, че най-голяма честь му правятъ, ако рибните ястията са по-вече и по-вече украсяватъ трапезата. И най-бедния ще остави некая пара, да му се намери риба, на тоя деиѣ. Безъ риба е немислимо празнуването.

Отъ всичките хлебовете и ястията, най-главната роль иматъ: двата кравая — двата рибника, вареното жито — (коливото), и джуркания бобъ (фасуль). Двата кравая се различаватъ отъ другите, защото съ украсяватъ съ различни фигурки отъ тесто, и защото съ тяхъ се изпълняватъ обредите за отслужването на светеца.

Рибника се прави така: Една по-голема риба, обикновено шаранъ; целъ се увива въ тесто, така щото и следъ това представлява образътъ на рибата; на главата, полегато се направя кръстче отъ тесто, и тъй натъкмена, се пече подъ връшникъ въ подница, както и всичките други хлебовете.

(Следва).

„ Доръ езикъ живее
народъ не умира ”

(Продължение отъ книжка VIII).

Коливото се приготвя по обикновения редъ. Вечерта, срещу св. Никола се почва празнуването. Домакинътъ приготвя трапеза и испраща едного отъ домохозяните съ едно шюшенце ракия да калесва съседите, роднините и другите приятели. Това момче или момиче, като влезне въ къщата, гдето ще калесва, казва: „Много ви здраве отъ татка и мама, тие ви пращатъ калеска за нашия светецъ“. Следъ това цалува ръка на по-старите и имъ подава шюшенцето съ ракията. Всеки единъ отъ домохозяните въ тая къща ще пийнътъ баре малко отъ ракията, а домакинътъ при тръгването на момчето или момичето ще му каже: „Занеси много здраве на татка си и мама си, че ще додемъ (или по еди какви причини неще додемъ)“.

Забележителното е, че калеската се праща и тамъ, гдето знаятъ, че се служи светеца; а освенъ тамъ още и въ къщата на онези, съ които са въ омраза — съ които съ скарани.

Като дождътъ гостите, преди да почнътъ да се гостятъ, извършава се следующето чино действие : На трапезата се наредятъ почти всичките ястията. На средата на масата се турне малкия кравай, рибника, джуркания фасуль, блюдото съ коливото, въ средата на което стърчи воцена свещъ, а отъ страна въ блюдото е прикрепена една твърде малка кратунка (чашка) съ вино, на което казватъ: „слава“. На празнуването казватъ - — „служене“, Кой — светецъ служишъ“? пита приятель — приятельтъ си.

Подиръ това на домакинътъ донасятъ една кандилничка съ огънь и темянъ, който като взема тия неща, казва: „Братя и приятели!, да прекадимъ, да се прекръстимъ и да

помолимъ светии Никола да помага”. Въ това време, всички ставатъ на крака около трапезата, влизатъ също и всичките домашни, даже и ратаите. Всички гологлави и съ скръстени на гърдите ръце стоятъ съ най-голема смиренность. Домакинътъ, който до това време е запалилъ свеща въ коливото отъ огънътъ въ кандилницата, понеже кибрита, като дяволска работа, е грехота да се употреби, почва да се кръсти съ въздигнати на горе очи, и обърнатъ къмъ иконата — образа на Св. Никола, като кади трапезата. Прекадванъето се продължава до три пъти, което се придружава отъ молитва и кръстенъе. Подиръ това кандилницата се оставя въ единъ ъгълъ да покади 4 — 5 минути още въ стаята и се пристъпя къмъ резанъето на кравая.

Това става по следуюция начинъ. Всичките гости, и целото домочедие обиколватъ трапезата. Четирма отъ гостите, между които и домакинътъ, уловятъ добре кравая, върхъ който стоятъ рибника, коливото съ кратунката и свеща, а другите си държатъ само по единъ пръстъ върхъ него. Пводигатъ го до три пъти горе, като шепнътъ и едни молитви. Подиръ това единъ отъ гостите или домакинътъ взема ножъ и пристъпя къмъ рязанието на кравая. Той най-напредъ се прекръсти; туй същото направя и върхъ кравая, който и царува. Пререзва го отъ долната страна на кръстъ, така щото бръздата на ножа не преминава на противната (страна); сетне взема отъ коливото и намазва по бръздите отъ ножа, а следъ това полива на четирите страни по 2 — 3 капки отъ виното изъ кратунката, което до колко е възможно събира обратно въ нея. Като стане това, пакъ всички до три пъти подигатъ кравая на горе, и го пречупватъ най-напредъ на половина така, щото едната половина остава въ ръцете на домакинътъ, а едната на стоящия срещу него гостъ. Те двамата презъ трапезата събиратъ двете половини и като ги цалунатъ до три пъти, съ изговаранъе думите: “Христосъ посреде насъ” и „аминъ — да будетъ”, и като обръщатъ двете половинки така, щото цалуванъето да става и отъ двамата почти едновременно, взематъ по едната половина, която пречупватъ пакъ на половина съ съседникътъ си и въ тоя случай повтарятъ цалуванъето съ горните думи.

Едната четвъртъ, останъла въ ръцете на домакинътъ, той я повдига до таванътъ, за да бѣде житото толкова големо, и я оставя на полицата; а останълите три части се изядватъ отъ всичките.

Подиръ това пакъ съ една по-малка церемония се разрезва рибника, а следъ него всички сръбватъ до три пъти отъ виното отъ малката кратунка, като изговарятъ : „слава приемъ слава да се роди” , следъ това, хапватъ по малко отъ коливото и отъ рибника. - Подиръ това всички, като се прекръстватъ по три пъти, седатъ и почватъ да ядатъ и да пиятъ.

Кравая по никой начинъ не може да се реже безъ присъствието на външни гости; ако се случи, щото въ една махала всички да служатъ тоя день и да не дойде некой гостъ, те се събиратъ комшийски по 3 — 4 къщи (а това бива твърде често) да режатъ кравая. При когото най-подиръ режатъ кравая, тамъ донасятъ и другите свои ястие и се веселятъ почти до съмнало; за тая цель те се споразумеватъ по-отрано, и които на редъ неколко години си режатъ кравая взаимно, ставатъ единъ видъ като роднини и се почитатъ и уважаватъ до най-голема степенъ.

Потънкостите въ тия чинодействия са твърде много, така щото обикновеното перо е въ невъзможность да ги опише така верно, и въ такъвъ редъ, както те се изпълняватъ.

На втория день, по-големия кравай, по-големия рибникъ и коливо, съ по-големата вощена свещъ и една бѣклица вино, се пращатъ съ едного отъ домашните въ черква. Тамъ престоява презъ времето на литургията, следъ което свещеникътъ реже кравая и рибника. Той взема половината отъ кравая и рибника, една лъжица отъ коливото и виното изъ бѣклицата.

Като се донесе това изъ черквата, яденъето, пиенъето и веселбата се продължаватъ непрекъснато почти до другия день. ...

Тия обичаи съ запазени днесъ за днесъ по-строго отъ селените въ Изворъ и Гърляна, както и от по-простото градско население. По-интелегентната обаче класа въ градътъ, постепенно се отдалечава отъ тяхъ, така щото въ единъ день, кой знай какъ ще ги вършатъ.

Освенъ тие, чисто религиозни, съществуватъ още и единъ цель редъ суеверни обичаи. Да баятъ отъ “издатъ, уроци, мламостъ” и други, — това бабичките не съ занемарили; да празнуватъ: Русалската неделя горешницити, мишкинъ день, мечкинъ день, бабинъ динъ и др. — това е отъ първите проповиди на майката къмъ дъщерити си. Не требвало да се работи нищо презъ тия дни! Грехъ било предъ Бога!

Бабичките, които играятъ ролята на медицински апостоли, освинъ многото билки и коренъе, освинъ безчет пития баяния, проповедватъ, и по техно убеждение се вършатъ цель редъ суеверия. Отъ многото такива, ще запозная читателите само съ две отъ тяхъ, които при веичките същественни противостояния на медицината, се практикуватъ и обожаватъ.

Една отъ тяхъ е: „обричанъето”. То става по следуйщия редъ: Ако некое дете страда отъ некая дълготрайна болестъ, а всичките билки и коренъе, всичките баяния отъ врачките, всичките церове, взети отъ голема нужда чрезъ лекаря, — съ останали безъ последствие, то въ такъвъ случай бабичките предлагатъ да стане обриванъето — да му хванатъ „оброкъ”. На пр. ако детето страда отъ главоболъ, то Св.Иванъ — главосечъ (29 августъ! е празника и светеца, на когото ще го обриватъ и дадътъ въ зищита. Въ тоя день приготвятъ извънредни ястиета; направятъ съ риба жертва; повикватъ неколко гостъе и преди да почнатъ да се гостятъ треба да прекадятъ трапезата. Некои повикватъ свещенека да извърши това чинодествие, а некои възлагатъ тая работа връхъ една бабичка. Подиръ прекажданъето и молитвите пируватъ, и детето е обявано презъ целия си животъ да обожаватъ тоя светецъ, и въ деньтъ му да му кади темянъ и да прави жертва.

Когато пъкъ болестъята не е подходяща съ действията на некого отъ светците, то, за да взематъ този или онзи светецъ, ръководятъ се отъ следующето: Майката меси три посварки (туртички, питки), изпича ги подъ връшника, именува ги съ имената на трима отъ светците, които идътъ по ред на времето, напр. (св.Петаръ, Св.Илия и Св. Димитъръ); и като имъ гуди отъ горе по една запалена вощена свещица, изнася ги предъ детето, като му казва да вземе само една. Детето, като не знае отъ напердъ за имената, сегва (посяга) къмъ една отъ посварите, и ако напр. вземе посварката съ името на Св. Илия, то ще чакатъ да доде тоя день, и въ него ще направятъ сашите церемонии които казахъ по-горе.

Простолудието верва въ това, и го практикува съ твърдо убеждение, че то помагало и детето се отърввало отъ болестъята!

Ако ли на детето не се помогне или всичките опитвания, а изъ семейството или отъ сродниците въобще е умрель некой който е билъ роденъ въ същия месецъ, или въ същия день, въ който е родено и болното дете, тогава бабите ще додътъ при майката, и ще й кажатъ че то е: „едно-дениче” или „едно-месече” съ умрелия. Въ такъвъ случай умрелия скърбялъ за живота, едно-дениче или едно-месече, и му се искало да доде при него на онзи светъ. Това желание на умрелия се отразявало въ болестъята на живото дете, и нему могло да се противостои, както и да премине болката, само чрезъ „отварянье”.

Отваряньето става като заведатъ болното дете въ гробищата и върху гроба на умрелия извършватъ формалностите, които се заключаватъ въ това, че една бабичка, която се знае за опитна въ подобни работи (врачка), увързва детето около кръстътъ на

умрелия съ железната верига, която нарочно е взета отъ надъ огъня. (Ж.В. приосетинците, веригата над огнището се смята за свещенна) Едновременно съ увързването, бабичката бае и кади гроба съ темянъ. Подиръ това даватъ на детето да сърбне до три пъти отъ виното и водата, които нарочно съ донесени, а сетне, следъ съблюдението на още некакви церемонии, отвързватъ го.

Съ това се свършавало отварянъето; но, за да бжде по-сигурно и по-вече влиятелно връхъ болестъта, когато тръгватъ къмъ гробищата, пазятъ се да не ги осетятъ съседите, а при връщанъето запрещаватъ на детето да се необръща надиря, даже и ако го повика некой. Освенъ това при излизанъето изъ вратнята на гробищата, накарватъ детето да хвърли камъче къмъ гробътъ на умрелия, — съ цель да останела болестъта тамъ съ камъка наедно, и когато тръгне той — камъка, тогава и тя (съ него)!

Както се вижда, тие Българе поддържатъ една голема часть отъ религиозно-суеверните обичаи, които се срещатъ почти на всекъде изъ Българските места; но освенъ техъ, те така също поддържатъ и ония отъ установените обичаи, които иматъ големо значение за общия имъ поминъкъ и домашното развлечение. Както въ градътъ така и въ двете села съществуватъ обичаите: „впрягане”, „заредата”, „исполица”, „тлъка” „редникъ” и „седянка”.

Впрягането е обичай, чрезъ който 4 — 5 души съседи земеделци съдружаватъ воловете си и до като трае оранъето, орътъ взаимно: днесъ у одного, утре у другого и т.н. до като несвършатъ това при всеки единъ отъ съдружниците.

Заредата е обичай, чрезъ който също чрезъ съдружаване, сеятъ, копаиятъ, жънътъ и пр. 15 — 20 съседи съставятъ една заредата. Из всека една къща излиза по единъ работникъ и задружно днесъ копаятъ или жънътъ у одного, утре у другого и т.н. до като не свършътъ всичката полска работа на всички съдружници. (Ж.В.: неосъзнато кооперативно движение!) При когото работятъ, той е обязанъ де ги храни. Заредата е единъ способъ за бързо и по-леко обработване и тя е толкова обикната, щото отъ день на день нейните добрини се уважаватъ все по-вече и по-вече, така щото едва ли ще може да се пренебрегне некога. Съ откупъ само некои отъ по-заможните граждани обработватъ полето, а всичките по-долни съсловия чрезъ заредата.

Исполицата е единъ обичай, чрезъ който неимеющите земля за работа могатъ да иматъ такавата въ расположението си за една и по-вече години. Който има много земля за обработване, та му е невъзможно да я обработва самъ, той отстъпя по една часть отъ нея на другого, който желае да работи, а нема своя. Съ отстъпката земята за едно лето, ступанина на земята дава и семето така, щото нивата и семето са негови а трудътъ на работника, а плодътъ делятъ на половинъ.

Тлъката е обичай, чрезъ който се вършътъ както полските работи така и домашните. Тя става по следующия начинъ: Ако въ съседството има некая вдовица бедна и съ по-много дребни дечица, или, и инкъкъ некое бедно семейство, та не може о време да окопае кукуруза или да пожъне житото, тогава се събиратъ по 15 — 20 души момчета и моми, и въ единъ неделенъ день, или некой друти по-малкъкъ празникъ отиватъ отъ подиръ пладне, та окопаватъ или пожънватъ нивата, безъ най-малки възнаграждения. (Ж.В. Тимуровци!) Младите работници въ такъвъ случай преминаватъ 5 — 6 часа въ работа съ смехове, шега и песни, а бедното семейство чювствува една скъпоцениа помощъ.

Тоя обичай е благословенъ за бедните, но за съжаление е, че съ доблясаванъето до цивилизацията, той се пренебрегава и единъ день свършено ще се изгуби.

По сжщия начинъ се събиратъ само момите ноше, въ една отъ съседките, та й предатъ вълна. Разликата помежду тлаката и редника е, че гдето работятъ на тлъка отъ тамъ йе искатъ да имъ се връща, а гдето са на редникъ, отъ тамъ го искатъ, — както и въ заредата.

На редника както и на тлъката се събират по 15 — 20 момичета, и предът на (х)урки, или изъ ръце. Преди да почнат да работят дават имъ вечеря, а също и при тръгването, дават имъ да закусят, на която закуска казват „петли“ — вероятно, защото се еде когато вече пеят петлите.

Седянка е когато се събират въ една стая или въ единъ дворъ по-много момичета и работят своя собствена работа. Въ която къща има кое и да е отъ трите тия забавления, вратата е отворена за всичките безъ изключение ергени, и за викани, и за невикани, и за познати, и за непознати.

Едни отъ ергените въ градът водят подиря си и цигулари на тия забавления, които свиретъ за игране хора; а едни както и ония въ селата свиркът сами съ „кавале“.

Подиръ като работят момите непрекъснато 2 часа, почват да играят, така щото и работенето, и играта, и песните се продължават до зора, и много пъти приготвената закуска „петли“, по причина на многото игране на хоро, остава за обедъ на домакинът.

Презъ времето на работата, момите пеятъ различни песни, отъ които привеждамъ следующите :

Момиче пиле Йердано
Што по двор бдиш гиздаво,
Гиздаво а не весело;
Да ли та майка пщувала,
Или та пред брата падала.
Йердаиа Йовану говори,
Бае Йоване Йоване:
Ниту ма мама пщувала,
Ииту пред брата падала,
Ной мама болна умира,
А тато болен затворен,
За тая пуста вергйя (даждие).
А бая водът айдуци.
Йован, Йердани говори:
— Момиче пиле Йердано,
Тъе ли та грижа фанала.
Прода-штем черни бпволе —
Зе-штем жълти жълтици,
Излечи-штем майка ти;
Прода-штем сиви волове
Зе-штем бели талйре ;
Откупи-штем брата ти
От тие врли айдуци;
А башта ти штем одмбли,
За тая пуста вергйя.
Па ние да са земеме.
— Бае Йоване, Йоване . . .
Огън ти уста изгорил,
Зми'я ти изик изяла.
Нали сме пуста роднина.
— Тате и чичо два брата,
Мама и стрина етърви,
А ние две братенчета.

Йован Йердани говори,
Момиче пиле Йердано:
— Длибока вода брод нема,
ситница риба лов нема,
Гъста тръница път нема;
Високо дърво лад нема;
Убава мома род нема. .
.....

Зайби Рада двамина,
Двамйна два либовника;
Зайби Веля и Черпя,
Черню са в очи присмяла:
у, Чсрньо-ле черно циганче
Да би такива гледала,
Ас би ги многу набрала, —
Баштин ми двор заградила,
Тебе би Черньо турнала —
На малки врата долен праг,
Та куга телците искарам
И че(х)лите си накалям,
Ас да ги Черньо отрия
От твоите черни мустаки."
— Черньо са Ради зафатил,
И в гърди са е ударил:
Леко, полеко, Радо ле
Приварди-шта та по ниви,
По ниви и по ливади
П по дълбоките долове
Очите штъ ти извада
На клечки штъ ги набода
Прес село што-да и викам:
— Ой очи черни чиреши
Ой Черньо, черно циганче,
Вельо е вакло агънце" . . .
Минало што са минало,
Викот са чуе прес село,
Прес село чиреши продават,
— Радина майка искочи,
Черни чиреши да купи
Венец на Рада да прави.
Не било черни чиреши
Най биле Радини очи
.....

— Момиче, гулям дяволе
Незадавай ми ядове.
Че маалко ли са си моите,
Къдя да дена па твоите.
— Бери ги либе, бери ги

В бела ги пазва натурай.
Воф бела пазва ремизна,
Па куга биде напролет
Загради малка градина.
Па купи черни бйволе,
Изорй черно оране,
Па посеј, либе ядове
И гледай какво ще никне.
Ако изникне съдова,
Многу штеш седя за мене
Ако ли никне пипера,
Многу штеш пита за мене
А ако никне тентява
Сам попа ште ни венчква.

.....

*) Проклет, триклет да е,
Кой две моми либи,
Като ас сирома,
Што под срам остана.
Утйду при Дона:
„Доне отвори ми,
Дъж порой ма бие,
По самурен кужу, (кожухъ)
По самурен кужу
По зердава капа
По къдрав перчйпец
По вити веждйчки,
По вити веждйчки,
По черни мусткчки." "
Дона не отваря.
Люто отговаря:
„Бре от тук лудйо,
Бре от тук гидйо!
Иди си при Бона,
Че ти е по-мила.
Утйду при Бона:
„Боне, отвори ми,
Дъж порой ма бие
По самурен кужу,
По самурен кужу.
По зердава капа.
По къдрав перчйнец,
По вити веждйчки,
По вити веждйчки.
По черни мустачки." "
Бона не отваря
Люто отговаря:
„Бре от тук лудйо
Бре от тук гидйо,

Иди си при Дона,
Че ти е по-мила."
И така сиромаша,
Между две останата,
Сам да преноштувам
В дъжд да сънувам.

*) Същата тая песен а и други още е вместили г-н М. Миличевич в своята „Кнежевина Србия”.

.....

Първи ми петли попяле,
Първо ми либе недоде
Ас му са надам да доде,
А то ми абар допрашта:
„Жени са либе жени са,
Че съм са и ас оженил,
Тънка топола невяста,
Дълги конопци венчила,
Касапски пцета сватове,
А галунци кумици

Всичките песни имат една особена и извънредно приятна мелодия. Мелодиите, както е въобще, отсъствуват на съдържанието и вервамъ, че и на ний-нечувствителния човекъ въ това отношение ще му настръхнатъ космите, ако му се случи да чуе мелодията на една отъ горните песни или на следующите:

„Мене е мило най-мило
Овчар либовник да либа,
Че далек лете летува,
По-далек зиме зимува,
И душата му мерише
На прясно мляко есенно и пр. .."
или :
Сечко, месечко, мил братко!
Като ми бдиш по все свят,
По все свят и по вилает,
Одиш ли в село Борово —
Кладат ли моми седянкии и пр."

Те заслужватъ особено внимание, защото съ чисто народни, запазени чрезъ предания. Любителя на епическата поезия може да намери неизчерпимъ материялъ въ тия три места. Азъ имахъ една сбирка отъ 50 и по-вече народни песни, които въ различни времена събирахъ и записвахъ въ тези места, но, за нещастие, изгубихъ я. - Съжалявамъ, че не съмъ въ състояние, да запозная читателите и съ обичаити, които се съблюдаватъ при ражданъето, кръщенъето и при свадбити!. Подробните записки за тихъ изгубихъ наедно съ сбирката отъ песните, но при всичко това ще кажа, че когато се роди дете свикватъ въ домътъ на родителката „пануда”, която се заключава въ това, че се събиратъ изъ съседството жените та се гощаватъ; а въ денътъ на кръщаванъето детето, или и по-насетнеу въ едннъ неделенъ день правятъ „кръщене”, на което така също се гощаватъ и веселятъ.

Относително до свадбите, ще кажа, че съществува единъ обичай щото, ако родителите, на една мома не позволяватъ да се омъжи, както е редовно за ергенина, когото тя е залибила, тя въ такъвъ случай избягва ноця съ него и отива въ домътъ му. На такава мома казватъ: „пристанала се” и „пристанушка”.

IV.

Отъ като запознахъ читателите съ една частъ отъ обичаите на тия Българе, азъ считамъ за обязанность да ги запозная и съ техното облекло. Това още повече е нужно, защото всеки ще се интересува, да ли тоя Българинъ, който така добре е запазилъ и запазва своите обичаи, ще да е запазилъ и облеклото си, което така съставя една частъ отъ отличителните му черти, и което е изложено подъ влиянието на събитията, също както и обичаите.

Въ това отношение, гражданете, а особено гражданките, не са могли да противостоятъ срещу давлението на чуждестранното облекло. Това се забележва на всекъде, а подъ същата слабостъ се намиратъ и гражданките въ Княжеството. Европейските висулки тука намериха най-отличните си любители, а Сърбско-народния женски костюмъ тамъ успе да замести онзи Български народенъ костюмъ за жените който се носи отъ селенките въ целата западна частъ на Княжеството. Това бързо променение въ облеклото на гражданките въ Зайчаръ е почнало отъ преди 15 години, и днесъ за днесъ тамъ бие на очи най-много Сърбското облекло. Селените и селенките обаче, както и по-долното съсловие отъ гражданките, съ запазили същия си костюмъ и той се състои отъ следующето : Мъжете носятъ преимущественно бели, абяни дрехи и бели потури, на които казватъ „бенеvreци” и „бренеveци”, бела, абяна горня дреха на която казватъ „долотанка”, абянь елекъ, “кабаница” (аба) и гунче (минтанъ). Освенъ техъ зимно време, носятъ: кожуси, антерии, нагръдници и др. На главите носятъ черни калпаци, а на краката цървуле. Въобще, техното облекло въ нищо, почти не се различава отъ облеклото на мъжете въ Кула (Адлие).

Жепите носятъ: „Рйза памучна, ленена или кълчищена, отъ домашно ръкоделие, дълга почти до петите, на която на поеса се набърчава та прави пазва. „Елече” отъ китайка, което е безъ ръкаве, съ отворъ на гърдите дълго до кръстътъ, купешко. Престилка алена, отъ домашно вълнено изделие, по която на дължъ са натъкани черни нишки. Тя покрива предната частъ но телото, а дълга е до под-коленете. “Вълненик” — твърде приятенъ за окото. Той покрива задната частъ на телото, а отъ престилката е покъсь съ 10 — 15 сантиметра. И той е домашно вълнено изделие тънко и набърчано паралелно съ разноцветни капчици (зрънца). „Сукманъ” — за зимно време, дълга дреха отъ черна аба, безъ ръкаве, а на гърдите отворена както елечето. Краищата са обточени съ гайтанъ, а ивиците около гърдите и шията съ жълти ширити. Дългъ е до под-коленете, и връхъ него, отъ предъ, се опасва само престилката. Шие го терзия. “Долотанка”, бела абяна дрешка, поточена и украсена съ гайтанъ. Ръкавете й са до лактите, дълга е до под-кръстътъ а се носи и връхъ сукманътъ. “Памуклия” — обикновена антерия отъ китайка, подплатена съ суровъ памукъ (вата). Ръкавете и` съ дълги; закопчава се напредъ, а има отворъ на гърдите както елечето; дълга както и долотанката.

Косите си счесватъ отъ средата на главата къмъ ушите, отъ гдето остава по средата бръзда — „пътъ”. Отъ ушите на доле, уплитватъ се на 15 — 20 твърде тънки сплитки, изобщо назовани: „редежъ” и се съставятъ отъ двете страни, на средата съ „косоплитника” който се образува отъ сборътъ на редежа и се спуска на доле по гърба до поди-кръстътъ. Така събрани сплитките съ косоплитника, или изобщо названия

редежъ, покрива почти целия гърбъ, а коато же собствените и коси често пъти са недостатъчни, затова употребяватъ и чужди.

Момите ходятъ гологлави даже и въ най-големия студъ, а жените връхъ редежа носятъ бяла „забрадка” (яшмакъ), която покрива главата отъ надъ-челото. При тила краищата и` съ ушити и увити единъ въ други, та иматъ форма на волска опашка, а като покриватъ косоплитника, стигатъ до подъ-коленете.

По-заможните носятъ около шията „нанизи” отъ сребърни монети, обикновено рубли и талире, а също такива ушиватъ едно иодъ друго и на косоплитника. Всички безъ исключение се кичятъ съ цветя и венци; на ръцете носятъ пръстени и гривни, въ ушите носятъ големи сребърни обеци, а опасватъ са и съ пафти.

На краката, жените носятъ преимущественно женски цървуле. Женските цървуле на вредъ изъ Видинското окръжие, па и при тия Българе се различаватъ отъ мъжките въ това именно, че те не са както мъжките - остри напредъ, а са кръгли, както на петите тѣй и на пръстите; отъ къмъ пръстите до половината на стъпалото отъ горе, съ събрани чрезъ върви, наредени една до друга, та се стегатъ при обуванъето и разслабватъ при изсулванъето, а вървите имъ съ отъ бела вълнена пресукана прежда, — твърде дълги. Краката се увиватъ съ бели, навуца отъ аба, дълги до коленета. Те се стигатъ съ дългите бели върви, които се нареждатъ къмъ стъпалото до коленете една до друга така, щото отъ навуцата почти нищо не се вижда. Само на големъ — благъ-день (праздникъ) носятъ пантофи, и въ тоя случай краката обуватъ съ пѣстро-алени вълнени чорапе отъ домашно ръкоделие. Тоя женски костюмъ, вижда се че принадлежи само на Българете, защото азъ нигде на друго место несъмъ го срещнелъ. Сърбите го казватъ “бугарска носиѣ”. Той е твърде приятенъ.

V.

И имената на тия Българе съ техната отличителна, отъ съседите имъ, черта. Най-употребителните отъ техъ са следующит*:

Мъжки:

“Ангъель, Андрей, Брайко, Бойчо, Бошко, Бърно, Боянъ, Бранчо, Велко, Вълчо, Витанъ, Ванко, Вѣтко, Вишньо, Вѣло, Ганчо, Гъенчо. Гачо, Грую, Глигор, Гьоргъе, Добрийо, Денко, Дацо, Драганъ, Доцо, Доно, Димитаръ, Живко, Ильо, Йовко, Йовчо, Игнатъ, Каменъ, Кънчо, Косто, Кърскъо, Койчо, Коло, Лазаръ, Лйло, Лало, Мйо, Милко, Моно, Марко, Младенъ, Нинко, Ненчо, Нинко, Найденъ, Николо, Нако, Нето, Първанъ, Петаръ, Перчо, Пело, Петко, Павелъ, Пено, Пею, Пацо, Рангъель, Ристо, Райко, Ралчо, Стоян, Стойко, Сево, Симо, Съло, Стефанъ, Тодъръ, Тошо, Танко, Фико, Филипъ, Цеко, Цоко, Цончо, Цанко”.

Женски:

„Агна, Бояна, Бона, Бърндуша, Боца, Вѣта, Вѣла, Вълкана, Гана, Гоца, Гъена, Драгана, Дойна, Дока, Дана, Дона, Дуда, Еленка, Кънка, Каменка, Калинка Манка, Мара, Мица, Мила, Нанка, Найда. Наета, Ненка, Перка, Пена, Рада, Стана, Стойна, Стоянка, Савка, Сълка, Стефка, Тодора, Тонка, Цона, Цоца, Цаца, Цана, Цвята, Яна”.

VI.

Подиръ като запознахъ, читателите съ Зайчаръ, съ неговото окръжие, съ язикословието, обичаите, песните, облеклото и имената, за нуждно считамъ да ги запознайя и съ материалното положение на градътъ и на гражданъте, съ техния поминъкъ, съ тяхното занятие, както и съ несчастието което претърпя Зайчаръ, Изворъ и Гърляна, въ време на войната презъ 1876 год.

Градът Зайчарь представява една приятна, даже романтическа местност. Обиколень отъ източна страна съ възвишеността, която прави граничната черта между България и Сърбия, отъ южна съ голото бърдо названо: „Кралъвица”, което служи само за пасбище на градските добитъци, отъ западна и северо-западна съ възвишеностите „Гнилака”, „Средний връ(х)” и “Гладни връ(х)” отъ северна съ „Бели брягъ” (по тези три върхове са засадени лозята) а при това, омиванъ отъ южна страна съ Големия, а отъ северна, съ Малкия Тимокъ, — той представява една доста очарователна картина.

Първото нещо което най-много бие на очи, съ широките и прави улици, постлани съ дребни камъне, що изобилствуватъ въ двата Тимока.

Всичките дюкени, (х)лебарници, магазин, ханища и кафенета съ наредени въ три улици, които тръгватъ една къмъ истокъ, една къмъ югъ а една къмъ западъ отъ широкия площадъ, находящъ се почти въ средоточието на града. Околовръстъ на площада съ построени правителственните и общинските здания, и доста порядъчни дюкени и хотели.

Зданията съ и каменни (тухлени) и дървени, и преимущественно на единъ бой (етажъ). Стилътъ е по-вече ориенталски. Едно за друго вързани здания съ само дюкените въ вътрешността обаче, домовете съ. разредени така, щото всеки единъ, даже и най-бедния, разполага съ доста широкъ дворъ и градина. Като местностъ въ вътрешността, отдалеченъ на 14 часа отъ Дунава, Зайчарь твърде не може да се радва на силни търговски движения, а по тая причина, нема нито силни капитали и притрупани богатства. Общото състояние е средно. Търговията съ местни и европейски произведения, както и всичките занаяти съ въ ръцете на местните жители и се вършатъ на дребно, та затова гражданете не се отказватъ и отъ земледелието.

Като казахъ земледелието, азъ искамъ да се поспра при тоя въпросъ, та да могатъ читателите да видятъ, до колко е работенъ, пестеливъ и пьргавъ българина, а особено българката — гражданка.

Българина — Зайчарченинъ, колкото и да му напреднува търговията, той е недоволенъ и рови на всекъде за да спечели колкото е възможно по-много. Той обработва твърде енергически земята, а въ това отношение най-много му съдействува жената. Зайчарченката, жена или мома, е забелижителна съ своята пьргавина; тя се отличава отъ всека друга гражданка, и като върши толкова трудни работи, казалъ би, че е мъченица, осъдена отъ провидението; впрочемъ, тя не се отчайва отъ положението си, а напротивъ е твърде доволна и чювствува горделивостъ.

Почти безъ исключение на богати и бедни, тези гражданки вършатъ всичките полски работи; а това е обикнато така, щото ако некая отъ техъ би искала по некои съображения да недругарува съ мотиката, сърпътъ или вилата, бива подигравала отъ другарките си. Единъ страненъ пътникъ, ако случайно се намери въ единъ в един неделенъ или празниченъ день, ще срещне изъ улиците и градините цели тълпи госпожи и госпожици, облечени въ доста богати, но скромни облекла, при които нелипсватъ и ръкавиците, слънцобраните, ветрилата и темъ подобни. Той ще забележи, че пиятъ пиво, че знаятъ да играятъ даже полка и кадрилъ и да подражаватъ на благородните женски създания, урнсницата на които е била по-милостива отъ техната. На втория день, обаче, той ще се слиса и за минута нече може да си обясни явлението. — Вчерашните накиченн госпожи и госпожици, днесъ минаватъ покрай него, на съвсемъ въ противоположенъ видъ. Богатата вчерашна рокля днесъ е заместена съ твърде скромна фустичка, украсения съ злато минтанъ (либаде) е заместенъ съ проста домашна дрешка, а на место слънцобрана, рамото на госпожицата се украсява отъ мотиката; ролята-же на ветрилото и ръкавиците, днесъ играятъ (х)урката и вретеното, или шишовете съ плетилото. Така накичената госпожица и госпожа въ

делничния ден, бързо-бързо заминава покрай очудения пътникъ и като го оставя да си съставява за нея, каквото понятие оибича, отива на нивата. Съ едно просто възпоминание за вчерашните разходки и развлечения, тя съ засмено лице удря съ мотиката, жъне съ сърпътъ, пласти съ вилата и пр. и пр.

Но това не е всичко. Наедно съ копанъето, жъттвата, пластенъето, и др. полски работи, тая Заичарченка треба и умее: да плете, да преде, да тъче платно, аба, и др. материи, да меси хлебъ и различни точени, да пере, да сидросва, да шие ризите и платнените дрехе на целото домочадие, даже и своите „стоятни” (празнични) и “катадневни” (всекидневни) рокли; да въди домашните животни; и при всичкити тия обязанности тя много пъти нема нито единъ простъ ратай.

Азъ имахъ случай да влизамъ въ домовете на най-богатите търговци въ тойзи градъ и небехъ честитъ да срещна. нигде ония Европейски боклуци, които се именуваатъ мебелъ, и които за нещастие намиратъ приемъ въ България даже и при оние, на конто не приличаатъ. Съ изключение на огледалата, кадрите и другите дребусъци, всичките други украшения съ отъ местно и домашно ръкоделие. Неиска да поверва човекъ, че женската ръка, носяща мотиката, е била въ състояние да изработи всичките тия предметиу които даватъ твърде приятенъ изгледъ на стаята. Алено-пъстрия килимъ, масените покривки, завесите, възглавниците и възглавничките съ различни образи, дантелените украшения и пр. съ изработени отъ реката на същата госпожа, която все тако вещо умее и да копа и да жъне, и да играе полка и кадриль.

Зайчарченката счита за унижение, ако мъжътъ и` купува Европейски ризи или гащи, тя треба сама да ги крои и ушие даже отъ същото платно, което сама е истъкала. Тя нема гибелните претензии за модите и роскошничеството, но напротивъ показва една голема мъдростъ въ ржководенъето на домашния животъ. Тая нейна скромность, пъргавина, мъжка сила и самоотверженпе, е отличителната ѝ черта, съ която се гордее предъ всека Сърбкня — гражданка, и ще бѣде честита, ако не се зарази отъ кривоазбраната цивилизация. Тая Заичарченка би посочилъ за примеръ на много наши гражданки, които, заразени отъ криворазбраната цивилизация, считатъ работенъето за нещо унизително, и не се срамуватъ да купуватъ между многото боклуци, даже европейските чорапе!

Отъ земните растения най-много и препмущественно, тие Българе обработватъ кукурузътъ. Къмъ това ги подбужда това именно обстоятелство, че едно отъ най-износните търговски предприятия въ тоя градъ е храненъето на свинъе. Ако се покачи човекъ на бърдото Кральовица, ще му се представи една очарователна картина. Околовръстъ на града по брреговете на двете реки съ наредени по-вече отъ 30 обори, въ които се хранятъ свинъете. Ежегодно изъ този градъ се изнасятъ по 2 — 3000 глави, добре угоени свинъе, които се продаватъ на Пещанското тържище (Ж.В.: в Будапеща, Сърбия е била свинарника на Австро-Унгария). Тая търговия помага на градското и селското, а особено на трудолюбивото българско население, защото когато първите така и вторите подобряватъ своето състояние.

Обработватъ доста старателно и лозята, които съ расположены подъ южните лъчи на слънцето по бреговете: Бели брегъ, Кутлуевецъ, Главния и Средния върхъ. Почвата е добра, така щото и виното е доста добро, но на него по-вече гледатъ като на допълнителенъ артнкулъ на домашните потребици. За по-големото развитие на лозарството прави големи пречки Неготинското вино, прочуто и разнасяно изъ цела Сърбия.

Житата се обработватъ въ по-малкп количества. На техното развитие препятствува и самата почва, защото Тимочкото поле по-вече благоприятствува на кукуруза, отъ брашното на който месятъ и хлебъ за обикновенна храна.

И скотоводството не е занемарено, а особено отъ едрия добитъкъ се гледатъ коньете. Селените Изворчене, отгледватъ най-хубавите конье почти въ цела Сърбия. Единъ добъръ конь се продава за 20 — 40 австрийски жълтици. Въ това предприятие ги улеснява твърде много самото правителство, което, презъ пролетното време, изпраща въ Зайчаръ отъ правителствените жребци за развъждане по — 8 айгъре.

Отъ другите търговски предприятия пригръщаше се и търговията съ едрия рогатъ добитъкъ, и обращенията най-много ставатъ съ нашето Княжество, и съ Тракия; но на това предприятие направи голема спънка търговско-ветеринарниятъ договоръ на Сърбия съ Австрия.

За подобрието на градътъ, и за развитие на местната индустрия, освенъ обикновенния — съботенъ пазаръ е установенъ и катъ-дневенъ панаиръ, който се открива на 29 Августъ всека година.

По забележителните си обращения, които ставатъ съ добитъците, дървените съдни, и другите европейски и местни произведения, този панаиръ се счита за най-първия въ цела Сърбия. Той се посещава редовно почти отъ целото население въ Видинското окръжие, даже и отъ търговци изъ вътрешноста на Княжеството, и отъ Тракия. Всичките тия посетители отиватъ съ цель да си накупуватъ по-ефтини домашни потребици, а Тракийците занасятъ гайтанъ. За да могатъ читателите да си съставятъ понятие за действително големото обращение на тоя панаиръ, ще кажа, че само Българското население и българските търговци са оставили на панаира презъ 1882 г. една сума отъ 2000 — 3500 австрийски жълтици. Презъ това време азъ се случихъ тамъ, и като забележихъ многото посетители изъ България, заинтересувахъ се, и помолихъ Сърбския митарственъ управителъ, да ми обади стойността на купените и пренесените стоки, презъ неговата митница. Негова милостъ, съ една усмивка на лицето, каза ми : “Вашите Българе ме испотиха; вервайте, че цената на купените предмети е по-голема отъ 3500 австрийски жълтици”. — И наистина, тая сума е верна, ако тогава съиспителния за двете държави, България и Сърбия, а износния за Австрия — Търговско-ветеринарниятъ договоръ, не бе турнатъ въ действие, таи най-много отъ купените стоки щяха да бидатъ добитъци и съдини.

Тоя панаиръ се посещава и отъ всичките краища на Сърбия, а ии-много и отъ шумадинските абаджии, които купуватъ хубавата черна аба, работена и тъкана отъ Българките, та съ нея обличатъ горделивия Шумадинецъ, жената на когото вижда се, нелюби стантъ, кросното набърделките и нищелките, но чака отъ Българката, да приготви материя за облеклото на мъжътъ и`.

Напоследъкъ въ този градъ е построена една порядъчна пивоварна фабрика, отъ метенъ жителъ — Българинъ, и тя е едничката отъ фабричните заведения.

Градинарството и хлебарството е въ ръцете на местните жители, на първото, градинарството, обработватъ и Търновските градинаре, отъ които има 10 — 15 души постоянни жители, оженени за местни Българки, и те съ въ доста добро състояние.

Забележителното е, че Цинцарете, отъ които пици Сърбския селенинъ, не могатъ да иамерятъ помежду тия Българе облага; въ селото Гърляна наистина ханджиите съ Цинцаре, но те намиратъ интересите си само при тутавото Влашко население въ това село.

Последната Сърбско-Турска война отъ 1876 год. е побъркала твърде много имущественото състояние на тия Българе. Както казахъ въ началото, градътъ Зайчаръ има злочестината да падне въ ръцете на Турците и пълни 7 месеца да има за гостенинъ Плевненския защитникъ, Османъ-Паша, а първите успехи на Турците се съсредоточаваха въ изгореванъето до дъно на селата Изворъ и Гърляна. Село Изворъ бе първата жертга на Сърбската територия. За началото на величието на славата на Османъ-паша се води отъ това именно село. Първите опити, увенчани съ успехи, които

се продължиха и въ Плевенъ, Османъ-паша тука е направилъ, и азъ вервамъ, че Изворъ ще остане вечно въ неговата паметъ. Той превзе Изворъ и неговите възвишености, които доминиратъ градъ Зайчаръ юнашки, но въ продължение на 39 дена, нито Сърбските войски, предвождай н отъ Генералъ Черняева, можеха да го истикатъ изъ Изворските позиции, нито пъкъ той можеше да превземе града Зайчаръ.

Но поразата на Сърбската войска при Княжевацъ, подъ командата на неустрашимия Хорватовичъ, и превземанъето отъ Турците на самия градъ Княжевацъ, требваше за големо нещастие да реши съдбата на романтическиятъ Зайчаръ, който скриваше въ пазвите си богатото иманье на трудолюбивия Българинъ. Той требаше да види повторно сцената отъ 27-й Априлий 1833 год., само че настоящата сцена стана много по-неприятна, по-сърцераздирателна, по-горчива отъ миналата. Въ минълата той бе победителъ и се отърва отъ Туското владичество, а въ настоящата той е победения, като при това требваше да отстъпи целото си иманье на кървнишкия Турчинъ, съ когото не бе се срещалъ пълни 43 години. На 25-й Юлий сутрента прочете се приказъ до войската, че Зайчаръ и неговите недостъпни позиции безъ бой треба да се оставятъ та да влезнатъ Турците; войските треба да ретириратъ (придвижат, рекрутират) на вътре!

„Ами Зайчаръ? Ами неговите богатства? Ами жените и слабите и невинни деца?!“ — Така си шъпнеха гражданите-солдати и съ единъ ужасъ помислюваха за своето нещастие; но военна дисциплина казва „молчать — неразсуждать“, требаше Заичерина да се прости съ всичко, което е ималъ, и за последенъ пътъ да погледне хубавия Зайчаръ отъ Звезданската възвишеностъ.

Войските отстъпиха въ съвсемъ неправиленъ порядкъ презъ иющта на 27-й Юлий, и въ нея минута гаче ли неминаваше абсолютно никому презъ ума за бедното население. Истина, 2 дена напредъ бе прочетено едно известие отъ кмета, да се изселяватъ семействата, но неговото съдържание бе въ отвличена смисълъ, то прикриваше истината и стана причина, щото едни отъ семействата не можаха да си взематъ нито най-нужните дрехи, а едни испитахе немилостивостта на черкезските ножове.

И тъй, турските войски подъ предводителството на Османъ-паша влезнаха въ Зайчаръ тържественно, гдето намериха всичко въ изобилие, а неколкото останали старци и баби и невинни дечица, изгубени отъ майките, предадоха подъ произвола на ножа си.

До като Турците презъ 7 месечното преспокойно обитаванье въ Зайчаръ изнесоха всичките му богатства, та ги разпилеха изъ целата Османска империя, и ги продаваха подъ название „Зайчаръ-маль“ до тогава гражданете — сиречь децата имъ — се снебиваха (скитаха) отъ село до село, отъ градъ до градъ въ вътрешноста на Сърбия. - Наглото и безъ всеки порядкъ отстъпянье отъ Зайчаръ ги лиши отъ най-нуждните потребици за проминаване, а правителственните помощи беха нищожни. Те се намираха, въ едно критическо и отчаянно положение! Нестигаха имъ бедните и теглата, които ги сполетеха отъ лошите послѣдствия на войната, но още въ горчивите часове требаше да виждатъ съ очите си презрението на вътрешните си безвестни някои съотечественници, да слушатъ епитети съвсемъ неприлични, и пакостните дитски подигравки. Нъ какво да правятъ горкити — урисницата била злочеста! Пакъ благодарение че въ нивата се сришатъ и хубави зрънца а не само къклица. Подиръ 7 месечното скитанье, де презирани, де съжالياвани, де нападани, де помагани, те требваше да се върнатъ въ своето огнище.

Свършилъ се краятъ на бедствията имъ въ вътрешноста, но не и въ собственото имъ огнище!

Вследствие на Цариградската Конференция турските войски тръбваше да се оттеглят от сърбската територия, и на 27-й Февруарий 1877 год. Турците изпраздниха Зайчаръ та и населението бе свободно да се върне.

Но на що? Селата Изворъ и Гърляна изгорени до дъно, изъ градътъ Зайчаръ изнесени даже гвоздеите, а почти половината отъ домовете срутени и изгорени. На место пълните домове гражданите намерихла згарища, и топървъ сега почваха горчите часове. Онзи прекрасенъ, многошуменъ и веселъ градъ, подиръ излизанъето на Турците, представяваше единъ ужасъ, една сърцераздирателна картина. По широкити и опустили улици вървеха и вияха безбройни върволицы кучета, които, огладнели, нападаха тукъ-тамъ завърналия се човекъ, а мъртвата тишина се проглушаваше отъ грачанията на месоядните орли и гарги, които скърбеха, вижда се, за прекъснълото имъ угощение. Купищата отъ срутените и изгорели домове, испочупените и изсечени овошки, изгорените плетища, и големите турски гробища, правяха едно силно душевно вълнение въ човека. Въ тая минута и на най-куражливия, на най-хладнокръвния, му настръхваха космите. Ами какво ли беше въ сърцата на тия окаяни и опропадени граждани!

Отчаяние и само отчаяние се отразяваше на лицата имъ. Единъ късъ погледъ на минилото и на настоящето принуждаваше човека да се възвълнува. Неописана скърбъ превземаше человеческата душа и сърце, като гледаше невинните дечица, какъ голи, гладни и жадни съгаха (подскачаха) къмъ отчаяната майка, която бе останлъла и безъ другаръ и безъ покривъ и безъ нигде нищо! Неволно човекъ требаше да осужда оние, които на времето не взеха въ внимание положението на тия - хорица, но некакъ необмислено отстъпиха имуществата имъ въ ръцете на Турците, та съ това ги доведоха. и до тия бедствия и искушения.

Въ войската са били взети всички способни за оръжие, та отъ това може да се състави по-добро понятие, като какво е могло да бъде изнесено отъ слабите жени при беганъето, и какъ съ преминавали въ вътрешността. По-големата частъ отъ тия хорица, презъ всичкото време на войната, не съ знаели где съ децата имъ. Много дечица съ издъхнали безъ да видятъ лицето на родните си, много бащи са оставили костите си на Делиградъ и Алексинацъ, безъ да знаятъ поне где са, и живи ли са рожбите имъ. Человеческото перо е въ невъзможность да опише всичките тие горчиви дни.

Ако некой бе видель гр. Зайчаръ на 27 Февруаре 1877 год. и ако го видеше сега, то азъ съмъ на пълно убъденъ, че щеше да се очуди.

Днесъ несъществува нито най-малка следа отъ турските згарища, и едва ли ще и едва ли ще поверва, че това е онзи срутения и изгорения градъ.

Това бързо подобрене и довеждане града въ по-добро положение, може да го приписва кой на каквото обича, пъ азъ ща го отдамъ исклучително на трудолюбивоста и на пъргавината на тие сърбски Българе.

На това население абсолютно никакво обезщетение не е дадено отъ общото съкровище, при всичко че това требваше да се даде. Въ всеко едно общо дело, както печалбата така и загубата треба да съ датъ общи, но въ тоя случай това право не се взело въ внимание.

Както Белградеца, така и Зайчарченина е стоялъ и се билъ на границата, но при свършванъето войната първия е намерилъ имуществата си непокътнъти, а втория е намерилъ пепель, и подиръ това втория е немалъ право да претендира за справедливата помощ отъ втория. Чудна логика!

Освенъ дето неполучиха никакво обезщетение, но те требваше да си платятъ даждията, даже за онова време, когато стояхъ срещу Ахмедъ-Еюбъ-паша на Делиградъ, когато Османъ-пашовите Черкези гореха и плячкаха техните имущества, и когато

бездомните имъ жени и деца, се снебиваха гладни и голи, безъ даже да знаятъ едни за други, живи ли са!

Помощта, — ако това може да се каже помощъ, — която имъ се направи отъ правителството, се заключава въ това, че се отпуснаха заеми отъ съкровището на желающите срещу залагане на имуществата, съ една твърде порядочна лихва отъ 9% и съ отплащане за 21 години !

Помощъ забележителна, помощъ за похвала е указаната на селото Изворъ отъ едно човеколюбиво Английско общество. Най-големите пожертвования е направилъ Англичанецъ Дж. Л. Томасонъ и подъ негово председателство това общество е сторило достопамятни помощи. То бе командировало въ Зайчаръ, като специаленъ Агентъ и наблюдателъ, Англичанецъ Бекеръ, който съ донесените пари направи на по-бедните Изворчене нуждните домове.

Той е построилъ около 200 къщи се по единъ и саци стилъ, я за тая цель беше образувалъ едно цело строително отделение.

Вижда се, че статутите на това дружество съ назначили пожертвованите суми да се употребятъ изключително за постройката на домове на Изворчене, защото агентинъ Бекеръ нерачеше или несмееше да помага на другите села. Въ града Зайчаръ той раздаваше само облекла и земеделчески оръдия и направи само няколко дъсчени къщички на съвсемъ бедните.

Наедно съ зверствата на Османъ-паша Изворченете ще предаватъ отъ поколение на поколение и човеколюбивите дела на Англичанете, въ лицето на Дж. Л. Томасона и Бекера, които направиха още и единъ колосалеенъ мостъ на р. големъ Тимокъ, та съ него улесниж и съобщението на Изворъ съ Зайчаръ. Мостътъ е откритъ и осветенъ при едно молебствие и парадъ въ присъствието на множество народъ, а именуванъ е Томасоновъ мостъ.

Наедно съ Томасона те ще въспоминаватъ и братушките Руси, които прибързаха да испратятъ волните си помощи за техъ. Русските кебета, кожуси и др. подобни облекла ги спасяваха отъ студовете, а паричните помощи, ако и малки, олекчаваха. трудното имъ положение, въ времето на снебиванъето въ вътрешността на Сърбия.

Великодушието на северния братъ е вдълбано дълбоко въ техните сърца. И така, подиръ толкова неописуеми жертви, бедствия и снебивания, тие Българе, благодарение на техната българска пъргавина, се радватъ вече на едно благоприятно положение и поминъкъ. Както преди 1876 год., така и сега всекого ще очуди неговата чиста, варосана и правилно распределена къщичка, неговите ниви и ливади, неговите добре отгледани добитъци, чистотата въ неговото облекло и пр., и сега всекого ще очаровае и при първъ погледъ тия неща ще му дадатъ отъ напредъ още да разбере, че тука живее скромния, пестивия, трудолюбивия и многострадателния Българинъ. Както що обича да работи, той се така обича въ благопрнятните дни и да се весели. За расположението му къмъ веселия животъ, азъ мислехъ, че нан-красноречиво говорятъ неговите обичаи.

При всичко че граничната черта ги разделя съ Българите въ Видинско окръжие, и тя препятствува въ много отношения на приятелеките съприкосновения, то пакъ, като изключимъ обикновенните крайгранични препирни за останалата на тогозъ нива, на оногозъ ливада отсамъ или оттаткъ граничната черта, — отношенията и съчувствията имъ съ твърде благоприятни и интимни : Българина изъ Видинското дава дъщерята си на Изворченина или зема отъ Изворченина такавата за сина си; гражданина отъ Видинъ се жени съ гражданката отъ Занчаръ а всичко това става, защото несъществува никаква разлика помежду имъ, нито въ езика, нито въ обичаитъ, нито въ селското облекло. Забележителното е, че родствените връзки на тие Българе въ това отношение съ много по-развити, нежели съ близосъдните имъ Сърбе. Селото Изворъ и селото Вражогрънацъ, населено съ Сърбе, са далечъ едно отъ друго на ½ часъ, и въ това

близоседство те живеят отъ незапамтени времена; но не за верванье е, че едва ли е могло да стане единъ само браченъ случай между тия две села. Подобно нещо хората непомнятъ. По неманье на мома въ селото му, Изворченина негледа на спънките следствие на преминаване границата, но ходи и си търси такава въ Видинските села, и нито презъ ума му минава да отиде за такава въ с. Вражогрънацъ. Освенъ дето невзима Сърбкиня, но даже недава и своята дъщеря на Сърбинъ.

Освенъ техъ, Българе въ Сърбия има още твърде много. Въ вътрешноста на Сърбия, въ Кюприйското окръжие, има две близоседни села: Дублье и Църквенецъ, въ които живеятъ по-вече отъ 2000 души Българи. Несъмъ ималъ възможность да събера положителни сведения за техното заселяване на това место, но, ако и да живеятъ отъ незапамтено време, обиколени околоръсть съ оърбско население, и ако децата имъ и да се учатъ отъ сърбски учители въ сърбски училища, то те до днесъ сл запазили както езикътъ и обичаите, та и още облеклото си. И те така също съ фанатици въ брачните връзки; нито даватъ Българката на близоседния си Сърбинъ, нито взематъ отъ него Сърбкинята.

Навредъ, гдето Българете въ Сърбия живеятъ сгруппираии, ще уцелеятъ още за дълго време, обаче гдето съ распиляни тукъ-тамъ по градищата и по селата, а такива то съ твърде много, ще се пък изродятъ. Се презъ злочестата 1870 год. ми се отвори стучай да пропъктувамъ една частъ отъ Сърбия. Случая ми се указа, защото се научихъ че майка ми съ малката ми сестричка и братче умира. И отъ гладъ, некъде въ Балкана Църни-Върхъ, като могли да спасятъ живота си само чрезъ побегванъето голи изъ Зайчаръ. Азъ тогава бехъ доброволенъ участникъ въ светото предприятие и се намирахъ на границата. Баща ми бе съ същата цель татъка къмъ Делиградъ. Уморенъ, удърпапъ, гладенъ и душевно съкрушенъ. азъ тъпчахъ недогледното шосе къмъ Пожаревацъ. Майка си намерихъ въ по-плачевно положение, отъ колкото ми казаха. Току предъ самия градъ Пожаревацъ има едно село Салаковацъ. Въ него требаше да си починемъ отъ дългото пътуване, а, благодарение на Черкезите, като нерасполагаме съ по-вече пари за да можеме да влезнемъ въ хана и да се запознаемъ съ ханджията, то волю и неволю требаше да се свиемъ подъ единъ плетъ, при всичко че пакостното селско куче, не ни оставяше спокойни.

Жаждата бе голяма, но майка ни не даваше да приемъ вода, уморени, отъ студения кладенецъ (геранъ), който бе на среща ни, защото, казва щело да ни стане лоше, на малкото ми 10 год. братче не проумяваше отъ думпте на майка ми и настояваше да пие вода.

Плетътъ, подъ който бехме седнлли, ни разделяше отъ една пространна градина, засадена съ разнородни овошки, а най-много биеха на очи току-що узрелите слив и. Очите на братчето ми беха обърнати най-вече къмъ техъ, и като викаше: „искамъ вода“, то гледаше въ техъ. Майка ми угади нашето желание, и подиръ дълги колебания, най-после реши да се отдели съ едно грошче. Лаянъето на кучето оттатъкъ плета бе обърнжло вниманието на селенката, която ний виждахме чакъ на другия край на градината, и вижда се, че си е помислила, че някои овошкокрадци съ седнли подъ плета, на които верното куче — пазача на овошките, препятствува въ намерението имъ. Тя пристигна близу до насъ, и тъкмо на време, защото азъ вече държахъ грошчето и смтахъ да и` викамъ самъ. — Като се поприближи до нас», продумахъ й на сърбски езикъ да ни продаде малко сливи ; въ отговоръ на това тя каза: “Емн къкъ да ти продамъ, я не съмъ продавала, та па немамъ съ що и да ги меримъ”. Отъ тия думи всички се слисахме. Жената, която отговаря на сръбските въпроси съ български думи, не е българка, защото ний знаемъ българката въ нашенско си облекло, а тая е облечена съ облеклото на тамкашните сърбски селенки; но както и да е, ний взехме нейния отговоръ за „добредошелъ“ и незакъсьняхме да се въсползуваме. Майка ни прибърза и

й каза: “Мигаръ млогу тешка работа е да продадешъ за, 1 грошъ сливи. Далъ ти господъ; набери каквото ще наберешъ, па и безъ меренъе”.

Още майка ни не бе свършила говоренъето, ето че 45 годишната селянка — Българка, прескочи плетътъ, и почнала да ни прегръща и да ни пита отъ где сме, що сме и где отиваме. Съ няколко думи те двете се разбраха че съ „отъ едно дърво листъ”, и бързо-бързо съ едно особено въсхищение, тя ни покани да влезнемъ въ градината, даже въ къщата. За насъ гладни, жадни и уморени, това бе едно нечакано Божие снисхождение. Добрата Българка, освенъ дето ни нахрани, ни набра и при тръгванъето ни даде по-вече отъ 5 оки сливи, а това ни въсхити до най-голема степенъ, още по-вече, че ний минахме многобройни сърбски села и чакъ тука намерихме истинско гостопримство, искрено съчувствие и утешително състрадание.

Отъ нейните казвания азъ разбрахъ, че въ това село живеели около 20 Фамилии Българе; тукъ съ дошле изъ с. Раковица (Видинско окръжие) преди 35 — 40 години, а като пъргави и пестливи, Господъ имъ помогналъ, та спечелили и разполагатъ съ много ниви, ливади, градини, лозя и добитъци. — Тука сме много добре, каза тя, едно само ми е жалъ, че си променихме облеклото и станахме да некоясемъ се позна”. При тия думи тя въздихна толкова силно, щото показа действителна скърбъ за хубавия вълненпкъ, сукманъ, редежъ и забрадка. „Още ни е жалъ, прибави същата, че децата ни ще забравиятъ отъ где сме, и какви сме, защото като сме малцина, па и роднини, принудени сме да си даваме момичетата на тукашните хора, та че и да вземаме за синовете си дъщерите имъ.

Колко немилостива е съдбата на Българското племе!... Какъ свирепо се е отнасяла и се отнася тя съ него!... Бедния Българинъ ще стане не само Сърбинъ но Французинъ даже!... Клетата Българка има пълно право въ своето мисленъе; нейната боязнъ за децата и, че щели да се преродятъ, ще се сбъдне много по-рано, отъ колкото тя предполага.

Но на счетъ на народността ний спечелихме. Простихме се съ нея, и разделата ни бе доста трогателна. Тя ни каза, че старецътъ ѝ билъ принасялъ храни отъ близката тамъ пародвижна мелница — на границата, гдето и единия и синъ билъ войникъ въ I класа. Снъха и била отишла да пообиколи лозъето, а тя останлала тоя день да пази сливите.

Нейния приемъ и нагостяванъе, нейната любезность и искрено съчувствие подбудиха майка ни да ни приказва по всичкия пътъ за гостопримството на Българете. Впрочемъ отъ нейните думи само азъ чювствувахъ, а малката ми сестричка и братчето ми едва ли проумеваха нещо. За техъ тая селенка бе твърде любезна, защото хемъ грошътъ останл та си купихме хлебъ въ Пожаревацъ, хемъ те се задоволиха съ сливи, хемъ се отърваха. отъ „лошето”, което би ги сполетило, ако пиятъ уморени студена вода.

Ако ви се случи, читатели, да минете покрай тие Българе, азъ твърдо вервамъ че и васъ ще нагостятъ; а като стигнете въ Пожаревацъ, гдето князь Милошъ е направилъ на 1815 год. най-бляскавата сполука въ битката съ Турците, вий попитайте где и на кой край се намира Бугарска махала въ Пожаревацъ. Те ще ви посочатъ североизточната частъ на града, по шосето, което води къмъ градеца Градиште на Дунава. Тука ще видите скромни къщички, чисти дворове, пространни градини, насадени съ разнородни овошки, цветя и зеленчуци, а това ще ви даде да разберете, че тука живее една немалка група отъ нашето распиляно племе, което съставява тая Бугарска махала.

Преди да свърша, искамъ да кажа, че градътъ Зайчаръ е билъ прибежището и обиталището на една силна емиграция отъ населението изъ Видинското окръжие. Тие побегали отъ турските ръце Българи, съ намирали въ тоя градъ искрено съчувствие и

братски приемъ: отъ техъ е билъ заселенъ единъ цѣль кварталъ въ града и за различие отъ староседителите Българе, темъ казваха: Бежънаре.

На тие беженаре-Българе, градско-общинский съветъ въ Зайчаръ е давалъ безплатежно место за къща и по 12 дюлума земя за обработванъе, които, подиръ 15 годишно непрекъснато владение са оставали техна собственостъ. Работливия Българинъ, обаче, не се задоволявалъ само съ подареното, но съ постоянното си труденъе той се снабдявалъ съ още много ниви, ливади, лозя и пр., така щото и подиръ освобождението на отечеството ни една частъ отъ техъ останаха да бѣдатъ постоянни жители на тоя градъ.

Въ заключение нека да прибавнъ и това, че местните въ Зайчаръ граждани показваха действителенъ братски приемъ къмъ тези беженаре — Българи, и въ техъ не гледаха друго освенъ родни братя.

За доказателство на това служи и това, че беженарътъ Велко Стояновъ, „Видинлията“ е билъ удостоенъ съ избора за градски кметъ, а мнозина отъ другите за почетни членове (одборници) въ общинский съветъ.

Като свършвамъ късото си описание на Зайчаръ — тойзи Български пределъ присъединенъ къмъ Сърбия още на 27 Априлий 1833 год., въ заключение ще помолля почитателни, читатели да ми не вменятъ въ грехъ, ако срещнътъ въ него някои недостатъци. Да говоря български, наученъ съмъ отъ баща си и майка си, но да излагамъ мислите си правилно на български, азъ съмъ самоукъ, защото, като съмъ изъ числото на зайчарските беженари, азъ бехъ принуденъ да изучвамъ само „Облици сръбскогъ језика“ — това, което съ принудени да правятъ чедата на поменатото българско население и до день-днешенъ. — Моето описание е потекло изъ силното ми желание да запозная мислящата наша интелегенция съ забравените тези Българе, местожителствата на които виждамъ, се са заличени и изъ Българската география! Това прочее направихъ, до колкото силите ми помогнаха. Азъ ще се радвамъ, ако тези страни се обиколятъ отъ нашите вещи писатели по тези работи, които ще намеятъ много по-вече материялъ; отъ колкото азъ съмъ събралъ; но най-много ще се радвамъ, ако моето описание привлече любознателството на оние наши людие, въ ръцете на които стои: подкрепяне Българската идея на всекаде, а най-много тамъ гдето тя бедствува да изгасне

С. Ж. ДАЦОВЪ.

Сава Живков Дацов (1857 – 1940 г.) е изявен български учен, икономист, академик, общественик и патриот. Председател на Поморавския народо-просветен комитет. Доброволец в Сръбско-турската война (1876). Участник в съпротивата на нишавските българи срещу сръбската окупация и администрация в Поморавието през 1878 г. Доброволец в Сръбско-българската война (1885). След Освобождението се установава в София. Главен секретар на Министерството на земеделието и търговията. През 1884 година заедно с Михалаки Георгиев е съосновател на първото земеделско списание в България („Домакин“). През същата година написва първото в България ръководство по копринарство „Черниците и коприната“. Дацов е един от основателите на Българското земеделско дружество и редактор на неговия орган вестник "Орало". Пръв председател на българското пчеларско дружество. Дацов е и един от основателите и на Икономическото дружество и на дружеството на българските публицисти. Член е

и на дружеството на българските агрономи. Помощник-деловодител (1884) и деловодител (1885-1888) на Българското книжовно дружество. Дописен член (1898) и редовен член (1892) на БАН. Изявен дарител. Народен представител в 12 Обикновено Народно събрание. Избран заради изключителните си заслуги и принос към опазване на българщината в Поморавието за председател на Поморавския народо-просветен комитет (1917).